

Graduado o Graduada en Historia y Patrimonio
Historia eta Ondarean Graduatua

Trabajo Fin de Grado
Gradu Bukaerako Lana

Euskal Estatutuaren azterketa
historiografikoa Nafarroan
1930eko hamarkadan

Estudiante: Olaia García de Amézaga
Lizarraga

Ikaslea: Olaia García de Amézaga Lizarraga

Tutor/Tutorea: Emilio Majuelo Gil

Departamento/Saila: Giza eta Hezkuntza Zientzia

Resumen

En este trabajo de fin de grado se analizarán las distintas interpretaciones historiográficas que diversos autores han realizado sobre el proceso del Estatuto Vasco durante la década de los años Treinta en el País Vasco. Para ello, se dividirá la información en dos bloques, uno dedicado a exponer las claves de una interpretación historiográfica que hemos denominado más tradicional y el otro dedicada a nuevas interpretaciones culturales acerca de dicho proceso. Finalmente, se concluirá resaltando la importancia del movimiento y la necesidad de profundizar en la investigación de aquellas nuevas cuestiones que los últimos enfoques han suscitado.

Palabras clave: Estatuto Vasco; autonomía; estudio; Navarra

Abstract

In this work, the different historiographical interpretations that various authors have made of the Basque Statute process in the 1930s in the Basque Country, will be analysed. To do so, the information will be divided into two blocks, one of them dedicated to expose the keys of a historiographical interpretation that we have named “more traditional”, and the other dedicated to new cultural interpretations of that process. Finally, it will conclude by emphasizing the importance of the movement and the need to continue further with the investigation of those new issues that the last approaches have raised.

Key words: Basque Statute; autonomy; research; Navarre

Laburpena

Gradu bukaerako lan honetan hainbat autorek Euskal Herriko hogeita hamarreko hamarkadan Euskal Estatutuaren prozesuari buruz egin dituzten interpretazio historiografikoak aztertuko dira. Horretarako, informazioa bi multzotan banatuko da; bata, tradizionalagoa deitu dugun interpretazio historiografiko baten gakoak azaltzeko, eta, bestea, prozesu horri buruzko interpretazio kultural berriei buruzkoa. Azkenik, mugimenduaren garrantzia eta azken ikuspegiak sorrarazi dituzten gai berrien ikerketan sakontzeko beharra nabarmenduko dira.

Hitz gakoak: Euskal Estatutua; autonomia; ikerketa; Nafarroa

AURKIBIDEA

SARRERA	4
1. LANAREN HELBURUAK ETA EGITURA	4
1.1. Helburuak eta metodologia	4
1.2. Egitura.	5
2. TESTUINGURUA	6
2.1. Nazioartekoa	6
2.2. Espainiako eta Euskal Herriko testuingurua.	7
3. ANALISIA “HISTORIOGRAFIA KLASIKOA”	11
3.1. Kronologia eta epeak	12
3.2. Mugimenduaren antolamendua: bizitza politikoa	13
3.3. Auzi erlijiosoa.	17
3.4. Prentsa.	19
4. EUSKAL ESTATUTUARI BURUZKO IKUSPEGI HISTORIOGRAFIKO BERRIAK AZTERTZEA.	23
ONDORIOAK	27
ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK	32
ITURRI HEMEROGRAFIKOAK	35
ERANSKINAK	35
Eranskina 1.	35
Eranskina 2.	36
Eranskina 3.	37
Eranskina 4.	38
Eranskina 5.	39

SARRERA

1. LANAREN HELBURUAK ETA EGITURA

Euskadiko Autonomia Estatutua, Gernikako Estatutua izenekoa, Espainian 1979ko urriaren 25ean, Trantsizio garaian onartu zen lehena, Kataluniakoarekin batera. Joan den urtean, 2022an, eta onartu zenetik 43 urte igaro direla eta, euskal nazionalistek “istilu” batzuk izan zituzten Espainiako Gobernuarekin. Gobernu horrek, zeinak, konpromisoa hartu zuen EAJk (Eusko Alderdi Jeltzaleak) bere inbestidurari emandako laguntza itzultzeko, oraindik zintzilik zeuden gai guztien transferentzia burutuko zuelakoan, baina, konpromezu hori ez da bete (Segovia, 2022). Era berean, eta gaiari buruzko alde aurreko ezagutzak kontuan hartuta, horien artean, Espainiako II. Errepublikaren garaiko (1931-1936) estatutuaren gaiari buruzkoak nabarmentzen direnak, garai hartan sortutako gatazkak ere ez dira ahaztu behar.

Beraz, aurrekoarekin lotuta, eta gradu-amaierako lan honetarako gai bat aukeratu behar nuenez, Euskal Estatutuari buruz gehiago ikertzea erabaki nuen, eta bete-betean topo egin nuen nire ustez hedapen handienekoa, eta agian ezezagunena zen une batekin, hala nola, Espainiako II. Errepublikaren garaiko estatutu-saiakerak, Gerra Zibilaren aurretikoak (1936-1939), eta Nuriako Estatutuaren edo Kataluniako Autonomia Estatutuaren garaikideak (1932). Izan ere, estatutu-ahalegin horiek oso garrantzitsuak iruditzen zaizkit, batez ere, une hartan hartu ziren jarrera politiko eta sozial ezberdinak direla eta, bai eta, gaur egun gizartean dagoen ezagutza-faltagatik ere. Horrela, Euskal Herriko eta Nafarroako gizartearentzat ez ezik, Estatu mailako gizartearentzat ere aukera bat ikusten dut, bere historian mugarri izan zen eta, gerora, 1979an Gernikako Estatutuarekin amaituko zen zati bat ezagutzeko.

Horrek, aro garaikidean Espainiako gizartean eta, batez ere, Nafarroan garrantzi handia izan zuten gertaera soziopolitikoak aztertzeko interes historiografiko eta pertsonalarekin batera, 30eko hamarkadan Euskal Autonomia Erkidegoan Euskal Estatutuari buruz egin diren interpretazioen analisisa hautatzera eraman nau gai nagusi gisa, nahiz eta batez ere, Nafarroan zentratu izan naizen, ikuspegi historiko desberdinetatik modu zabal eta garatuan jorratu baita hori. *De facto*, garatu beharreko gaiaren interpretazioei buruzko azterketarik egin ez bada ere, gai hori hainbat historialarik aztertu dute, batez ere, 90eko eta 2000ko hamarkadetan, Euskal Estatutuaren ibilbide historiko eta politikoa jorratzen duten hainbat lan argitaratuz. Beraz, ekoizpen bibliografiko hori erabiliko dugu lan hau garatzeko.

1.1. Helburuak eta metodologia

Gradu Amaierako Lan honen helburu nagusia autore ezberdinek 1931 eta 1936 bitartean Euskal Estatutua nola aztertu duten azaltzea da. Horretarako, autore horiek gaiari buruz egin dituzten ekarpenak ikusiko ditugu, aukeratutako aldian estatutu-mugimendu hau aztertu eta jorratu den bezala

modu bateratu eta konparatua ikusteko, bakoitzak enfasi gehien jarri dituen alderdietan zentratuz. Hau da, lan honen bidez, galdera hauei erantzuten saiatuko naiz:

- Nola interpretatu da euskal estatutu-mugimendua 30eko hamarkadan?
- Zer ikuspegi historiografiko, tresna analitiko eta metodologiko erabili dira?
- Egindako analisiaren zein alderditan jarri da enfasi handiagoa?
- Beste ikuspuntu batzuekin interpretatu eta aztertzeke beste modu batzuk behar dira?

Bestalde, metodologiari dagokionez, gaiaren egoera denez, aukeratutako bibliografia modu kritikoan irakurtzera eta aztertzeke mugatuko gara. Bibliografia horretatik, funtsezkoak diren argibideak hartuko ditugu, gero lana modu argian egiteko, eskura dugun informazioaren bidez. Iturriei dagokionez, adierazi beharra dago aztertutako gaiari zuzenean heltzen dioten zenbait lan aukeratu ditudala, batez ere, Espainiako autoreek idatzitako liburu edo artikulua erabiliz, hala nola José María Jimeno Jurío, José Manuel Castells, Santiago de Pablo edo José Luis de la Granja, besteak beste.

Azkenik, kontuan hartzen badugu ezinezkoa dela lan honetarako hasierako egitura bat eta helburu nagusi batzuk zehaztea bibliografia orokor batera jo gabe. Baita, aztergai dugun gaia Espainiako historia garaikidearen eta, batez ere, Euskal Herriko historia garaikidearen alorreko eduki desberdineko obren kapituluetan jasota dagoela, ulertzen da hemen idatzitako ezagutza historialarrietatik, egileetatik eta liburuetatik datorrela, eta horiek, testuaren gorputzean esplizituki aipatzen ez badiren ere, kontsultatu egin dira hura egiteko. Hori dela eta, bildu behar dira lan horiek zerrenda bibliografikoan.

1.2. Egitura.

Egiturari dagokionez, argitasun handiagoa emateko, lan hau honako kapitulu hauetan banatuko dugu: lehenengo kapitulua, "*Testuingurua*" izeneko, eta bertan, lehenik eta behin, 1930eko hamarkadako nazioarteko testuinguru orokorrari buruzko atal bat egongo da, bigarrenik garai hartako testuinguru nazionala garatuko duen beste epigrafe bat egonen da, Euskadiko eta Nafarroako testuinguruak ere bertan txertatuz, estatutu-mugimenduaren garapenean eta bertan izandako aldaketetan izan duen eragina behatzeko eta aztertzeke.

Hirugarren eta laugarren kapituluetan, 30eko hamarkadako estatutu-mugimenduari buruzko interpretazio historiografikoak ikusiko ditugu. Hirugarren kapituluaren barruan interpretazio klasiko gisa ezagutzen diren interpretazioak aztertuko dira, hau da, deskriptiboagoa eta esplikatzaileagoa izateagatik eta antolamendu-egiturei eta bozketei arreta handiagoa jartzeagatik bereizten den mugimenduari buruzko kontakizuna. Bestalde, laugarren kapituluaren beste ikuspegi batzuetatik bideratutako azterlanak aztertzeke helduko diegu, orain arte ikertu ez direnak. Azkenik, azalpen horren ondoren, arestian azaldutakoaren ondorio batzuekin amaituko dugu lana.

2. TESTUINGURUA

2.1. Nazioartekoa

Ez litzateke zilegi izango euskal estatutu-mugimendua azaltzea, 1930eko hamarkadako prozesu historiko zabalago batean sartu gabe, hau da, aldi kronologiko baten barruan ulertu gabe. Epigrafe honen bidez, aldiaren koordinatu orokorrak ezarri nahi ditugu, Bigarren Mundu Gerraren (1939-1945) aurretik izan ziren aldaketa politiko, ekonomiko eta sozialen garaiko narrazio kanonikoak azaldu bezala.

Nazioarteko testuinguru baten barruan, Gerra Handia (1914-1919) izenez ere ezaguna den Lehen Mundu Gerra amaitu ondoren, Europan demokrazia liberalen hazkunde nabarmena gertatu zen, eta horien gorakada 1920ko hamarkada zoriontsuan amaituko zen (Hobsbawm, 1994, or. 118-119), faxismoen hazkundearen aurrean, Ian Kershaw idazleak esan zuenez:

Depresio Handia hasi baino lehen, Ekialdeko Europako zati handi batean, Balkanetan eta Mediterraneoko arro osoan Atlantikoko ibaiertzetaraino, demokrazia bertan behera erori egin zen, behera etortzeaz zegoen edo ez egiteko borrokatzen zen (Kershaw, 2016, or. 260).

Gertaera horren arrazoi nagusietako bat parlamentu desberdinek bizi zuten ahultasun-egoera izan zen; izan ere, parlamentu horiek gobernu-koalizio ezegonkorrez zatituta eta osatuta egon ohi ziren. Baina, kausa horrekin batera, eta gertakari historikoak kausa bakar batez osatuta ez daudela kontuan hartuta, I. Mundu Gerraren ondoren sortutako krisialdi sozial eta ekonomikoaren testuingurua ere eman zen. Izan ere, eta beste arrazoi batzuen artean, ez dugu ahaztu behar, Gerra Handiarekin amaiera eman zitzaizola inperio handien garaiari, eta horrek, besteak beste, honako hauek ekarri zituela: nagusiki nekazaritzaren ekonomiak berezko zituen arazo handiak, lurraren auziak eragindako tentsioak, alderdi politikoaren arteko zatiketa gaindiezinak, gutxiengo etniko garrantzitsuak egotea eta irits ezineko integrazio nazionala. Arrazoi horiengatik guztiengatik, eta, erregimen demokratiko liberalek gizartearen sektore zabalen interesak integratzeko eta lurralde-osotasuna eta kultura-homogeneotasuna izango zuten unitateak eratzeko gai izango ziren gobernu-eraketa bat sortu nahi izateak, baldintza horiek, estatu horietan nekez gertatzen zirenean, Bigarren Mundu Gerran ustiatzen amaituko zuten erregimen berrien aurkako jarrera gero eta handiagoa eragin zuten (Bahamonde eta Villares, 2012, or. 168-272).

Era berean, egoera ekonomiko eta sozialek ere eragin handia izan zuten. Garai hau, XIX. mendeko kapitalismo liberalaren printzipio gehienez gain, gizartea eta erregimen politikoak aldatu zituzten berregokitze ekonomikoaren garai gisa har daiteke. Hala ere, egia da, 20ko hamarkadan, hazkunde orokorra izan zela, Estatuak ekonomian izan zuen esku-hartze handiagotari esker, eta, hala, produktibitatea, kontsumoa eta, beraz, eskaria, handitu egin ziren. Ezin dugu ahaztu, ordea, nola 29ko *crack* ezagunetik aurrera, gerora, 30eko hamarkadan eragindako krisi ekonomikoak, finantza-

sektorearen porrotaren ondorioz, gainerako alderdi ekonomikoetara hedatu zela. Krisi honek, zeinaren ezaugarriak azalduko ez ditugun, kontsumoaren beherakada handia eta inbertsioen geldialdia eragiteaz gain, langabezia-tasa handiak eta soldaten murrizketak ere eragin zituen (Bahamonde eta Villares, 2012, or. 238-239).

Horren ondorioz, hainbat ondorio sozial sortu ziren, besteak beste, estamentu apalenetako klase sozialek jasan zuten marjinazioa, hazkunde begetatiboa gelditu zuen heriotza-tasaren hazkundera eta desberdintasun sozialen gorakada. Horri amaiera emateko asmoz, hainbat neurri bultzatu ziren, baina batez ere, hiru jarrera nabarmentzen dira, Bigarren Mundu Gerran aurrez aurre izango zirenak (Kershaw, 2016, or. 225-227). Alde batetik, sozialdemokraten eta demokrata liberalen arteko jarrera nagusia, F. D. Roosevelt presidente estatubatuarren *New Dealen* oinarritu baitziren, liberalismoaren amaiera ekarriko zuena. Bestalde, Sobietar Batasunaren jarrera marxista izango genuke, Lenin lehenik eta Stalin gero buru zirela. Azkenik, jarrera faxistak egongo lirarteke, Italian eta Alemanian garrantzi berezia izango luketenak, Mussolini eta Adolf Hitlerrekin, hurrenez hurren. Espainiako kasuari dagokionez, hurrengo epigrafean, bilakaera garaikidea nola izan zuen aztertuko da, baina berezitasun eta ezberdintasunekin (González Calleja, 2001, or. 41).

2.2. Espainiako eta Euskal Herriko testuingurua.

Euskal Estatutuaren azterketa historiografikoari erreferentzia egiten dion lan honen ardatz egituratzailea hobeto ulertzeko, nazioarteko testuingurua ez ezik, estatukoa ere ulertu behar dugu. Horretarako, jarraian, Espainiak bizi zuen eta estatutu hori sortzeko egokiak izan ziren egoera azalduko da.

Euskal errepublikazaletasunaren aurrekariak ezartzeko, Errenazimenduraino atzera egin genezake, Aro Modernora arte alegia. Orduan hasi baitzen euskal libre-pentsamenduaren ernamuina (Esparza Zabalegui, 2016, or. 47-50). Hala ere, hemen azaldukoari dagokionez, ez da garrantzi handikoa, eta horregatik, hainbat mendetan jauzi egin ahal dezakegu, XIX. mendera iritsi arte, orduan sortu baitzen euskal mugimendu abertzalea. Hiru dira euskal mugimendu nazionalistaren sorreraren arrazoiak justifikatzen dituzten koordinatu historikoak XIX. mendean: maila kultural eta ideologikoan (literatura foruzalea eta erromantikoa), maila politikoan (1833-1839 eta 1872-1876ko gerra karlistak eta, 1839-1841 eta 1876-1877ko foru-abolizioak) eta, azkenik, maila ekonomiko eta sozialean (Bizkaiko industria-iraultza) (De la Granja Sainz, 1995, or. 34).

XIX. mendean, azalpen bat bilatu nahi da, zergatik euskal-nafar gizartean karlismoa bezalako pentsamendu tradizionalistak hain erroturik zeuden. Ikusten ari garenez, une honetan Euskal Herriari¹ eta Nafarroan garrantzi handiena izango duten taldeetako bi agertzen dira: liberalak eta karlistak. Hain

¹ Euskal Herria, kasu honetan, ulertuta gaur egungo Euskal Autonomia Erkidegoa izango balitz bezala, hau da, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko probintziei erreferentzia egiten diogu.

denbora laburrean lurraldearen bilakaera markatu zuen kontraesan horren arrazoia da karlismoa nekazariak, aristokrazia baxuak eta kleroak babestu zutela, liberalek militarren, kapitalisten, aristokrazia latifundistaren eta interes sekularren taldeen laguntza jasotzen zuten bitartean (Esparza Zabalegui, 2016, or. 56-57). Mugimendu karlistan inplizituki sartzen den tradizionalismoak iraultza orok alde aurretik ezarritako ohitura eta askatasunetikiko *tabula rasa* bat planteatzen duenean aurkitzen ditu bere argudioak. Gainera, matxinatu ziren arte, euskal probintziak nahiko autonomia izan zuten (Jackson, 1976, or. 15).

Garai horretan, halaber, Augustin Chanok Euskal Herriko Errepublikaren ideia planteatuko du, Nafarroan nagusigoa eta Zumalakarregi buruzagi nagusia izanik. Lehen aldiz, Frantzia eta Espainiaren errepublikak independente baten planteamenduak forma hartzen zuten (Elorza, 1977, or. 364).

Horrela iritsi ginen Espainiako Lehen Errepublikaren garaira (1873-1874), non Errepublika federalaren proiektu baten alde egin zen, euskal foruak gainerako lurraldeetara zabaltzeko adibide gisa jarritz. Hala ere, Lehen Errepublikaren aldarrikapenarekin, Nafarroa konpondu beharreko egoera garrantzitsuagoan zegoen. Hauteskundeak irabazi ondoren, eta aurretik egondako hainbat gertakariaren metaketarekin batera, hasi zen Bigarren Gerra Karlista eta arreta gatazkan jarri zen. Kontraesana dago Errepublika babestearen eta ideia karlistak dituzten pertsonak jazarri eta espetxeratzearen artean. Masoneria Nafarroan ere izan zen, federalismoa eta Errepublika Demokratiko baten barruan Euskal Herri batu eta aurrerakoia defendatuz. Konstituzio-proiektuan, Konstituzio Federal bat, Gorte Konstituziogileetan aurkeztua, ezarri zen Nafarroa kantai propio gisa eratuko zela, lau Aldundiak batuta egon beharrean. Nafarroak gainerako euskal aldundiekin kontsultatu zuen erabaki hori, eta onartu zen, ongizate orokorragatik, eta are gehiago gerra karlistaren testuingurua kontuan hartuta, kantai bereziak izatea (Jimeno Jurío, 1997, or. 51).

Lehen Errepublikaren amaieran, ordura arte aipatutako talde guztiak kaltetuak izan ziren. Karlistek, errepublikarrek eta liberal foralistek beren asmoak zapuztuta ikusi zituzten. Etsipen hori nafarren eta gaur egungo, Euskal Autonomia Erkidegoen arteko banaketari atxikitu nahi zitzaion, bi herriak zatitu eta zatitu baino egiten ez zituzten legeen bidez. Anaiarteko batasun hori berriro sustatzeko *Asociación Euskara de Navarra* sortu zen, nafar buru nagusi eta distiratsuenek lagunduta.

Errepublikaren aldekoek foruei buruz hitz egin zuten beren programa ideologikoaren gai propio eta zatiez gisa, eta horrela, karlisten eta federalisten tradizioko zein aurrerapeneko borondateak batu nahi izan zituzten. 1883an, Nafarroarentzat izaera errepublikar-federala izango zuen etorkizuneko eraketa-proiektu bat egin zen, lehen Autonomia Estatutua izango zena.

Borboien Berrezarkuntzaz geroztik, Nafarroako alderdi monarkikoa eta karlismoa nagusi den garai bat hasi zen. Eta hori, aipatutako mugimendu eta ideietatik etorriko da, eta karlismoak bere sareak zabalduko ditu XIX. mendearen amaieran eta XX. mendearen hasieran azaleratzen hasi ziren

aukera politiko nagusietako batzuen gainean: sozialismoa, anarkismoa, CNT, UGT, PNV/ EAJ, etab.

Mende aldaketa bitartean sortu zen, Sabino Aranaren eskutik (1865-1903), 1895. urtean, Euzko Alderdi Jeltzalea (EAJ). XX. mendeko Euskal Herriak defini litzakeen ezaugarriak honako hauek izan litezke: nazionalitatea, pluralismoa, autonomia eta polarizazioa.

Bere aurrekari foruzale eta tradizionalistak gorabehera, aranismoa berritasun handi bat izan zen bere garaian, foru probintzien Espainiarekiko pertenezia historikoaren ukazioa, Espainiakoaren etsai eta ezberdina zen euskal nazioaren baieztapena eta Pirinioetako bi aldeetako zazpi euskal lurraldeen Konfederazio gisa *ex novo* estatu independente bat sortzeko beharra sostengatzen zituelako, arraza batasunean eta batasun katolikoan oinarritua. (De la Granja eta Santiago de Pablo, 2002, or. 30).

Sabino Aranaren heriotzaren ondoren, EAJn anbigutasun eta jarrera aldakorraren jitoa gertatzen da. Foru-zaharberritzearen alde egiten da, eta horrek interpretazio erradikalaren (independentziari dagokionez) eta interpretazio moderatu eta autonomistaren arteko hautapena dakar. 1917-1922 arteko aldiari, garai hartako eragile politiko nagusienetako batzuek banandu egin ziren: *Comunión Nacionalista Vasca* (PNVren izen aldaketa) erradikalizatu egin zen, *PNV* (Aberri) birfundatuz; Indalecio Prietoren PSOEtik sektore bat banatu zen, alde komunista eta iraultzaile baterantz; *Liga de Acción Monárquica* erradikalizatu egin zen, jarrera autoritarioetara bideratuz eta Primo de Riveraren diktadura militararekin elkarlanean arituz.

Primo de Riveraren diktaduran (1923-1930) mugimendu nazionalista moderatu zein komunistak onartu ziren, eta erradikalak edo aberriarrak jazarri eta zapaldu ziren. Garai horrek euskal abertzaletasunaren garapenean geldiarazi zuen esparru politiko batean; hala ere, 30eko hamarkadan euskal kulturaren bultzada eta berpizkundea loratzeko ernamuin izan zen.

Era berean, Espainiako Bigarren Errepublikan (1931-1936), Euskal Herriko bizitza politikoa berezkoa eta Espainia osotik berezia izan zen. Nagusiki, konposizioan desberdintzen zen, lehen aipatutako nazionalismoaren eta karlismoaren sustraitzearen ondorioz, baita eboluzioaren ondorioz ere, 1931n bipolarizaziotik 1936ko triangulazio politikora igarotzea ekarri zuena, EAJ zentroaren iraupenagatik. Horrela, lurralde honetan aniztasun polarizatua eman zen, eta Giovanni Sartori soziologoaren arabera, aniztasun horren ezaugarri nagusia bada alderdiak gizartearen, erregimen politikoaren eta nortasun nazionalaren kontzeptzioan bereizten dituen distantzia ideologiko handiak, eta, beraz, funtsezko gaietan adostasuna baino desadostasun handiagoa dagoelako. (De la Granja eta Santiago de Pablo, 2002, or. 58).

Desadostasun hori, errepublikanoen garaian, hainbat jarrera politikotan ikusten da, eta, era berean, Nafarroaren eta Euskadiren artean funtsezko desberdintasun bat sortzen du, zeina, *a posteriori*, estatutu-prozesuetan lortutako emaitzen arrazoi nagusietako bat izango baita; izan ere, Euskadin indar politiko hegemoniko bat ez zegoen bitartean, Nafarroan, aldiz, nagusitasuna jarrera

eskuindarra zen nagusiki, nazionalismoaren eta langile-mugimenduaren ahuleziagatik, gizarte batez ere tradizional batean, Euskadiko zenbait lekutan gertatu ez bezala, hala nola, Bizkaian eta Gipuzkoan; hemen berriz, industrializazio-prozesurik eman ez zelako (De la Granja eta Santiago de Pablo, 2002, or. 59-62).

Testuinguru historikoa errepublikazetasun abertzalearekin amaitzen dugu. Ideologia ezkertiar, nazionalista, errepublikar eta laiko horren sustraia XX. mendeko lehen hamarkadetan eboluzionatzen joan zen, frankismo garaian ezker abertzalea bezala ezagutzen dugun horretan azaleratu zen arte, nahiz eta Gerra Zibilaren ondoren (1936-1939) inposatutako Estatu Frankista Berriak Espainiako nazional katolizismoa berreskuratzeko ahaleginak eta prozesu bizia bultzatu, euskal nazionalismoa erazteko asmoz (De la Granja eta Santiago de Pablo, 2002, or. 86).

3. ANALISIA “HISTORIOGRAFIA KLASIKOA”

Atal honetan, 1931-1936ko Euskal Estatutuari buruz egindako interpretazio historiografikoen barruan, “interpretazio historiografiko klasikoak” gisa izendatu ditugunak landuko ditugu. “Sarrera” deitu diogun atalean azaldu dugun bezala, antzeko eskema bat jarraitzen duten moduan sailkatu ditugu, urte horietan estatutua bera egindako jardunaldiak eta batzarrak eta prozesuaren beraren aldarrikapenak garatzeari garrantzi handiagoa emanez, nahiz eta hori bai, alderdi batean edo bestean garrantzi handiagoa edo txikiagoa emanez.

Beraz, hasi aurretik, ezinbestekoa da historiografiaren kontzeptuari buruzko definizio labur bat egitea, ezagutza orokorrerako. Historiografia, *RAEk (Real Academia de la Lengua Española)* definitzen duenez, “historiari eta haren iturriei buruzko idatzien eta gai horiek landu dituzten egileen azterketa bibliografiko eta kritikoa da” (RAE, d.g.). Hau da, lan honetan zehar, historialari, soziologo eta beste autore batzuek Euskal Estatutuari buruz egindako ikerketak eta lanak aztertuko ditugu, arreta jarriz eta kritikoak izanez, era berean, haiek azterlan horiek egiteko erabili dituzten iturriekin.

Jarraian, eta azterketarekin hasi aurretik, atal honetan sartu ditudan autoreak aipatu eta laburki aurkeztu, ondoren blokearen garapena hobeto ulertzeko. Lehenengoa José María Jimeno Jurío, historialari nafarrak, Euskal Estatutuaren gertaerei ikuspuntu politiko eta kritikoa batetik heltzen diena; izan ere, hirurogeita hamarreko hamarkadaren amaieran egin zuen ekarpena, autonomiei buruzko eztabaidak Espainiako trantsizioan zeuden garaian. Eztabaida horiei dagokienez, Jimeno Juríok, bere liburuan, *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*, adierazten du, orain arte, bere liburuan aipatzen dituen zenbait autorek, ez zutela aztertu edo ez ikusiarena egin zutela 1932ko ekainaren 19ko hauteskundeen emaitzen ondoren izan zen errealitatea, non Nafarroak Estatutuari uko egin zion. Horretarako, zenbait adibide jartzen ditu, zeinen bidez defendatzen baitu, Iruñean egindako Batzar hartan, ordezkari politikoek ez zutela errespetatu Nafarroako udalen botoa.

Era berean, José María Jimeno Jurío, bere liburuan, Euskal Herriko eta Nafarroako estatutu-mugimenduak, hasieratik Gerra Zibilera arte izan zuen bilakaera aztertzen saiatzen da, Euskal Estatutua zentzu zabalean jorratuz eta ulertuz. Hain zuzen ere, aldi horretan, erantsita eta berezitasun gisa, egileak bozketen ideologia eta emaitzak aztertu zituen, baita politikari batzuen pentsamoldean eta portaera-jarraibideetan izandako aldaketak ere; horretarako, garaiko datu estatistikoak, gutunak eta prentsak erabili zituen. Esan behar da, lehen aipatutako liburua 1977an argitaratutako jatorrizkoaren berrargitalpen zabaldua eta aldatua erabili dela lan hau egiteko.

Bestalde, bloke honetan Santiago de Pablok egindako ekarpena ere sartuko da. Nahiz eta Euskal Estatutuari buruzko azterlan bati ekiten dioen bere sorreratik 1936. urtera arte, autore gehienak 1931 eta 1932 urteak kronologikoki aztertzen dituzten bitartean, Euskal Estatutuaren garapena ere planteatzen du 30eko hamarkadan, Jimeno Jurioren edo José Luis de la Granja Sainzen

antzeko eskemarekin. Hala ere, Santiago de Pablok ikuspegi historiografikoago batetik egiten du gaiari buruzko hurbilketa, Euskal Estatutuaren bilakaera azaltzen saiatzen baita, iturri historikoez zein iturri bibliografikoez baliatuta, eta iturri horiek bere argudio eta ondorioen arabera aipatzen edo berresten ditu. Beraz, azterketa-eredu horretan oinarrituta, uste du Nafarroarako Euskal Estatutu bat sortzeko saiakera ez zela 1932an gelditu, ekaineko Batzarraren ondoren, baizik eta, aitzitik, 1936ra arte jarraitu zuela, garai hartako Nafarroako gizartearen zati esanguratsu baten sentipen eta pentsaera autonomista islatuz (de Pablo, 1988, or. 414).

3.1. Kronologia eta epeak

Beraz, aurrekoa argi izanik, eta estatutu-prozesuaren garapenari buruz landutako puntuak aztertzen hasteko, ezinbestekoa da prozesu juridiko eta politiko honen hasiera ezartzea. Aukeratutako egileen bibliografiari erreparatzen badiogu, ikusiko dugu gehien-gehienek 1931. urtea erabiltzen dutela prozesuaren data inizatiko gisa, 1876ko uztailaren 31eko Legea, Foruen Abolizioaren Legea izenaz ere ezaguna (Monreal Zia, 2013, or. 188), labur-labur aipatuz. Izan ere, José Manuel Castells autoreak aipatzen duen bezala, euskal foru-erregimenari amaiera eman zitzaionean, euskal gizarteak Euskal Estatutua eraikitzeke borroka eragin baitzuen (Castells, 1976, or. 7). Gainera, berak bezala, Jimeno Juríok dio 1931n Estatutu bat sortzeko urte giltzarria izan zela, baina alde aurretik Euskal Herrian egindako batzarretako batzuk ere aztertu behar direla, non, besteak beste, foruen erabateko berrezarpena eztabaidatzen baitzen bertan.

1931ko abenduaren 30ean, Nafarroako udalek batzar bat egin zuten Iruñean, foruen erabateko berrezarpena eskatzeko. Batzarra egin zen aretoan gertatu zen hori, Nafarroako egitura politikoaren ondorioa izan zen, eta 1932ko ekainaren 19ko batzarra baina lehen argitaratu zen. Sektore nagusiari 1841eko Lege Itunak sortutako egoerari eutsi interesatzen zitzaion. (Jimeno Jurío, 1997, or. 51).

Hala, egileen artean argi ikusten dugu denek 1931. urtea dutela abiapuntutzat, nahiz eta XIX. mendean Euskal Herriko eta Nafarroako lurraldean gertatutako gertakari politiko eta konstituzionaleri buruzko aipamen laburrak egin, gertakari horiek garrantzi handia izan zutelako estatutu-prozesua bultzatzerako orduan. Hala ere, autore horiengan ohikotzat ikusten dugun hori, hurrengo kapituluan defendatuko den baieztapen bat izango da, baina beste era batera eta askoz gutxiago kontuan hartuz mugimendu foralista edo berintegratzailea deiturikoen aurrekarietara eta zeregin garrantzitsuari.

Estatutu-prozesuaren epeen banaketari dagokionez, egileek funtsean bi aukera jarraitzen dituztela ikusten dugu. Alde batetik, Santiago de Pablok, José Manuel Castellsek (1976) ezarritako bilakaera adierazten du, aurrerago José Luis de la Granjak (2002) ere erabili zuena. Hauen ustez, lau epe daude: lehena, 1931ko apirila eta ekaina bitartean, Bigarren Errepublika aldarrikatu zenetik Lizarrako Batzarra egin zen arte, bertan aurkeztu baitzen lehen Estatutu proiektua; bigarrena, 1931ko irailetik 1932ko ekainera arte, Iruñeko Batzarrera arte, lau euskal probintzietako Kudeatzaileen

estatutu proiektua barne hartzen duena, estatutu bakarra edo batzuk egitearen inguruko bozketak eta eztabaidak egin arte; hirugarren epea 1932tik 1934ra arte hartzen du bere baitan, aldi horretan Euskadi osatzen duten hiru probintziek bultzatutako estatutu prozesuan Nafarroa berriro sartzeko ahaleginak egiten baitira; eta, azkenik, 1934 eta 1936 artean, egileak “Nafarroako estatutu-proiektu baterantz” deitzen duen garaia (de Pablo, 1988, or. 410).

Santiago de Pablo bezala, eta lehen aipatu bezala, José Luis de la Granja, bere ekarpenean, José Manuel Castellsek erabilitako kronologiari jarraitzen dio, eta Jimeno Jurío, berriz, ez du erreferentziarik egiten jadanik aipatutako egileena bezalako banaketa kronologiko bati, baina bai, estatutu-mugimenduaren garapenari buruzko espazio- eta denbora-kronologian oinarritzen da. Bere kasuan, Jurío estatutu-bozketen emaitzekin lotutako zatiketa bat egiten du, hau da, nafar historialariarentzat, 1931ko aurrekariaren lehen etapa bat dago, ondoren Lizarrako Estatutua hartzen duen bigarren garai bat dago; hirugarren epe batean sailkatzen ditu 1931 eta 1932 bitartean bizitako estatutu-prozesuei emandako baiezkokoak, eta laugarren bat amaitzeko, 1932ko Iruñeko Batzarreko deitik eta biltzarra egin zen arte, Nafarroak Estatutuari ezezkoa eman zion artek aldia hartzen duena, alegia.

Beraz, azken horrekin, Santiago de Pablo edo José Manuel Castells-en ikuspegiari dagokionez, aldaketa bat ikus dezakegu; izan ere, Jimeno Jurío kasuan, ez dira 1932tik 1936ra bitarteko estatutu-saiakerak nabarmentzen. Azpimarratzekoa da azken jarrera kronologiko hori izango dela hainbat egile gehien aurkitu eta erabiliko dutena, hala nola, Arbeloa Muruk² edo Idoia Estornése³, zeinaren analisiak, 1931ko lehenengo autonomia proiektuetan zentratzen diren, nagusiki.

3.2. Mugimenduaren antolamendua: bizitza politikoa

Bestalde, bizitza politikoa oinarritutako mugimenduaren antolaketari dagokionez, zalantzarik gabe, estatutuaren gaian gehien aztertutako gaietako bat da. Santiago de Pablo eta, neurri txikiago batean, Castellsek alderdi politikoen garapena ezaugarritzen dute eta alderdi politikoen ezaugarriak xehetasunez adierazten dituzte; Jimeno Jurío, berriz, alderdi politiko nagusiak izendatzen ditu alderdi horien karakterizazioan sartu gabe, eta hori aldaketaren ezaugarritzat jo dezakegu. Castellsek, berriz, eragina izan zuen garaian jorratzen ari zen estatutu-prozesu berri batengan, 1979ko Gernikako Estatutuarekin amaitu zena, alegia (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 100-101). Horrela, ikus daiteke bere azterlanean zehar prozesu autonomikoa aztertzen duela batez ere, kontutan hartuta 1976an argitaratu

² Arbeloa Muru, V. (1978). *Navarra ante los estatutos. Introducción documental (1916-1932)*. Iruñea: E.L.S.A.

Arbeloa Muru, V. (2015). *Navarra y los estatutos de autonomía (1931-1932)*. Madrid: ACCI.

³ Estornés Zubizarreta, I. (1990). *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Euzko-Ikaskuntza: (1918-1931)*. Donostia: Euzko Ikaskuntza.

zela, eta ordura arte eskuragarri zegoen bibliografian eta inprimatutako iturri batzuetan oinarrituta egin zuen, nahiz eta, ere nabarmentzekoa den garaiko prentsa erabili ez zuenik.

Bestalde, Trantsizioko urte horietan Nafarroako arazoa ere planteatzen zen, euskal autonomiaren sorreran sartzea ala ez. Arazo hori lehendik ere bazegoen Errepublikan, 1932an Nafarroak Batzorde kudeatzaileen proiektuari uko egin baitzion eta 1936ko Estatutuan sartu ez baitzen. Horren adibide da Jimeno Juríoren liburua, *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*, zeinetan, Nafarroako arazoa planteatu eta aztertzeaz gain, Santiago de Pablok eta Castellsek argitaratutako obrekin ez bezala, bere kasuan, Jimeno Juríoren kasuan alegia, ez da alderdi politikoen azterketarik egiten, ez eta alderdi horiek estatutu-prozesuan duten eragin eta garrantziaren azterketarik ere, hauteskundeetan eta bozketetan zentratzen baita gehiago, eta Nafarroak euskal autonomia baten sorreran zergatik ez zuen parte hartu azaltzeko arrazoi posibleak aipatzen baitira. Horrek ez du esan nahi egileak une horretako indar politikoak garrantzitsutzat jotzen ez dituenik; izan ere, bere obran ikus daitekeenez, politikari ezberdinek beren argudioei indarra emateko esandako hitzak aipatzen eta erabiltzen ditu. Hala ere, ez du alderdi politiko bakoitzaren eta estatutu-prozesuaren aurrean dituzten jarreraren azterketa trinko edo espezifikorik egiten, Castells eta Santiago de Pablok egiten duten bezala.

Garai berekoa da Gregorio Monreal Zia ere, politikari eta legelari nafarra izateaz gain, estatutuaren gaia ere aztertu duena. Azterketa egiteko arrazoiak zuzenean lotuta egon daitezke bere ibilbide politikoarekin; izan ere, 1977an Eusko Legebiltzarkideen Batzarreko kide izan zen, eta haren eginkizuna "*Proyecto de Decreto-Ley de Régimen Transitorio Preautonómico para el País Vasco*" izenekoa gobernuarekin adostea zen, hau da, Euskadiko Autonomia Estatutuaren proiektuaren oinarrietako batzuk negoziatu zituen batzorde bateko kide izan zen (Sainz Pascual, 2023).

Horretaz gain, Nafarroako auziari ere erreparatu zion, *La Ley Abolitoria de Fueros de 21 de julio de 1876 (antecedentes y paso por el congreso)* lanean ikus daitekeen bezala. Lan horretan, estatutuaren gaiaren aurrekariak aurki ditzakegu; izan ere, testuinguru nazionalean adierazi den bezala, XIX. mendeko gertakariak eragina izan zuten gero Euskal Estatutuaren idazketan.

Kasu honetan, Monrealek azaltzen digu Euskal Herriaren sekularizazio politikoak eragina izan zuela, euskal nazionalismoaren sorreran eta hazkunderan ez ezik, liberalismotik tradizionalismorako pentsamendu-aldaketa horretan ere. Horretarako, garai hartako politikarien artean sortutako eztabaidei, hitzarmenen ospakizunei eta lege-proiektuen saiakerei egindako azterketa sakonaren bidez, foruen abolizioa nola gertatu zen ondorioztatu ahal izan du, eta arazo horrek eragina izango luke gerora sortuko ziren estatutuetan. Izan ere, une horretan, XIX. mendearen erdialdean, alderdi politiko ezberdinak eta tradizionalistak eta karlistak bezalako bi indar berriren agerpena Euskal Herriaren foraltasunari begira, aurkako jarrera hartzen hasiko ziren.

Eztabaida hori XX. mendeko 30eko hamarkadan bultzatutako estatutu proiektuetan ere badago; izan ere, José Luis de la Granja edo Castells bezalako beste egile batzuetan ikusi den bezala,

eskuindartzat jotako indar politikoak foruak berrintegratzearen edo berrezartzearen aldekoagoak ziren, eta ezkerreko indarrak, berriz, errepublikarrak izan zitezkeen bezala, zeintzuk foruen sistemaren gaurkotzearen alde zeuden, eta ondorioz, autonomia estatutua defendatzen zuten.

Beraz, esan dezakegu Gregorio Monrealek egindako lana oso garrantzitsua dela, ez bakarrik xehetasunen lan zabal eta arduratsua delako, baizik eta alderdi politiko bakoitzak lege honekiko duen jarrera aztertzen du egileak. Foruetan dauden gai bakoitzaz eta senatuak euskal foru sistema errefusatzeko dituen arrazoi ezberdinez gain; baita ere, euskal estatutuaren aurrekari juridikoak xehetasunez aztertu dituen bakarrenetakoa izan delako, horien zertzelada batzuk aztertzearen gehiengoaren jarreraren aurrean, hori baita gaiari buruzko lan gehienetan aurkitzen duguna.

Trantsizioaren urteekin amaitzeko, ezin ditugu ahaztu Juan Pablo Fusi historialariak eta bere lanak, batez ere, *El problema vasco en la II República*, 1979an argitaratua⁴. Lan horretan, egileak modu zabalagoan aztertzen du gai autonomikoa, Zaharberitzearen garaiarekin hasi eta 1936ko Estatutuarekin amaituz, estatutu-prozesua unean uneko indar politikoaren jarrerarekin lotuz, horretarako batez ere, prentsaren erabileran oinarritzen da. Azken egitate hori, urruntzen du autore batzuegandik, besteak beste, lehen aipatutako Castellsengandik adibidez, eta, beraz, biak garaikideak izanik, Fusi euskal historiografian etapa berri bat markatzen duten historialarietako bat bezala hartzen da (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 102).

Era berean, eta egileak egindako azterketa politikoari dagokionez, bere ondorioek erakusten dute, bere ikuspuntutik, Estatutuaren onarpenean egon zen atzerapena batez ere euskal alderdien kontrako eztabaida, akats eta iritziengatik izan zela, horiek aztertzen baititu; eta 1936ko Estatutua Indalecio Prietori eta ezkertiarren eta Euzko Alderdi Jeltzalearen (EAJ) babesari esker izan zela (Fusi Aizpurua eta Rodríguez de Coro, 1991, or. 53). Ideia hori aurrerago ere jasoko da beste azterlan batzuetan, hala nola Beobide⁵ edota Saiz Valdivielsoren⁶ kasuan.

Aipatutako Beobide eta Saiz Valdivielsorekin garaikidea, Santiago de Pabloren ikerketa da, 1988an estatutu-prozesuan parte hartu zuten indar politikoaren azterketa sakonagoa egin zuena. Egia

⁴ Fusi, Juan Pablo (1979). *El problema vasco en la II República*. Madril: Turner.

⁵ Beobide, I. (1982). Prieto y la autonomía vasca: un problema de Estado. *Estudios de Deusto*, XXX (1), 9-70.

⁶ Saiz Valdivielso, A.C. (1983). *Indalecio Prieto y la cuestión vasca durante la Segunda República: su concepto de la autonomía*. Madril: Universidad Complutense de Madrid.

Saiz Valdivielso, A.C. (1984). *Indalecio Prieto. Crónica de un corazón*. Bartzelona: Planeta.

Saiz Valdivielso, A.C. (1989). *Indalecio Prieto y el nacionalismo vasco*. Bilbo: Laida.

bada ere bere lanik ezagunenak Arabako gaiari buruzkoak izan direla⁷, bere azterlanetako batzuk Nafarroako auzian zentratzen dira, eta horietan historialariak duen sakontasuna eta sintesirako gaitasuna nabarmentzeaz gain, ikus daiteke autore honek, jada aipatutako gehienek ez bezala, iturri zabalagoak erabiltzen dituela, lehen mailakoak zein bigarren mailakoak baitira. Modu berean, garai hartako politikari nagusietako batzuen artean prentsan izandako liskarrei egiten dien azterketa nabarmentzen da, baita beste historialari batzuek, Jimeno Juríok kasu, politikarien jarrerari buruz ateratako ondorioetako batzuk ezeztatuz ere (de Pablo, Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936), 1988, or. 404-406).

Beste aldetik, gai hori ikertu duen beste historialari bat José Luis de la Granja izan da, eta azpimarratu behar dugu bere ikasketak maila globalean egin dituela, eta ez hainbeste probintzietako batean zentratuta, orain arte aztertu dugun bezala. Bere kasuan, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX* liburuan, mugimenduak izan dituen ikuspegi ugariak azpimarra ditzakegu. Izan ere, estatutu-prozesua modu kronologikoan aztertzeaz gain, egindako hauteskundeetan eta batzarretan zentratzeaz gain, prozesu osoan zehar sortu zen arazo bakoitzari arreta handia jartzen dio (De la Granja eta de Pablo, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*, 2002, or. 64-66). Era berean, alderdi politiko bakoitzak euskal autonomiaren aurrean izan zituen jarrerak aztertzen ditu, eta, ondorioztatzen du Estatutuaren bultzatzaile nagusiak abertzaleak izan zirela, eskuindarren aurrean, zeinak aurka agertu baitziren.

Une berean, ezkertiarren erdibideko jarrera ere nabarmentzen du historialariak; izan ere, Estatutua babestu zuten, oso gogotsu agertu ez arren, eta Estatuko egoera politikoarekiko diferentziala zen aniztasun politikoko egoera hori Euskal Estatutuaren onarpenean eman zen atzerapenaren eragile nagusietako bat izan zen, Kataluniakoa hartu baitzen erreferentziazat (De la Granja eta de Pablo, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*, 2002, or. 67-68; 72-75; 80). Ideia hori, beste egile batzuegan ere aurkitu ahal izan da, hala nola Santiago de Pablo edo Castellsengan.

Epigrafe honekin amaitzen joateko, Idoia Estornésen doktorego-tesia nabarmendu behar da, aztertzen ari garen gaia landu duten eta emakume diren historialari bakanetakoa. Bertan, 1931ko estatutu-prozesuaren azterketa oso eta zorrotza egiten da, 12. orrialdean lehen aipatu dugun bezala, eta desmitifikatzen laguntzen du, garai errepublikarreko euskal konplexutasun politikoan kokatuz, besteak beste arazo erlijiosoak eraginda, zeina, historialariarentzat, arazo hori autonomiarekin gurutzatuta baitzegoen. Ideia hori ez da bere uztia; izan ere, José Luis de la Granjak argitaratutako eta

⁷ de Pablo, S. (1985). Álava y la autonomía vasca durante la Segunda República. *Cuadernos de sección historia-geografía* (6), 75-102.

de Pablo, S. (1991). *Los problemas de la autonomía vasca en el siglo XX: la actitud alavesa (1917-1979)*. Oñati: Ivap.

aurretik aipatutako liburuan, Estornések bere tesian berreskuratzen duen arazo erlijiosoa ere nabarmentzen da.

Era berean, Espainiako Gerra Zibilari lotutako historiografia eta 1936ko udan, Gorte errepublikarrek Euskal Estatutua onartu zutenean, euskal nazionalismoak izan zuen jarrerari buruzko aipamen labur bat egiteko beharra ikusten da. Gerra Zibilean autonomia-gakoa aztertu zuten egile guztien artean, aipatzekoa da jadanik izendatu dugun José Luis de la Granjak⁸, zeinak, garai horretan zeuden hiru talde nazionalisten portaera aztertu zuen: EAJ, ANV eta Jagi-Jagi izenez ere ezagutzen den Mendizaleen Federazioa. Historialariak hiruretatik nabarmentzen duena 1936ko udan Estatutua onartu aurretik izan zuten pasibotasuna da. Pasibotasun horri aurre egiteko, 1936ko urritik 1967ko ekainera bitartean Eusko Jaurlaritzan izandako parte hartze handia eta Bilbo eta, ondorioz, Euskal Herria erori ondoren bakea bilatzeko izan zituen modu desberdinak hartu ditu kontuan. Ondorio horretara iristeko, batez ere, garaiko prentsan oinarritu zen, eta "Euzkadi" egunkaria izan zen, bere informazio-iturri nagusia (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 124-125).

Azken batean, ikus daiteke gai autonomikoa ondo historiatua izan dela ikuspegi politiko batetik, eta 30eko hamarkadako Euskal Herriko beste gai giltzarriak baino gehiago ikertu dela, hala nola gai soziala eta erlijiosoa, funtsean, eta aztertuko ez baditugu ere, giltzarri izan baitziren Euskal Estatutuaren garapenerako.

3.3. Auzi erlijiosoa.

Mugimenduaren antolaketa politikoa ikertzaile, historialari eta adituek gehien landu eta aztertu duten gaietako bat izan den bezala, jarraian, Euskal Estatutuaren erlijioaren gaiari buruzko azterketa historiografikoa egingo da. Gai garrantzitsua dela egia bada ere, ez diogu hainbesteko denborarik ez ezta lekurik eskainiko; izan ere, autore gehienek, erlijioak estatutu desberdinetan duen garrantzia nabarmendu arren, ez dute gaia sakon aztertu. Oro har, auzi erlijiosoa XX. mendean zehar Euskal Elizaren bilakaerari buruzko zenbait liburutan aztertu da. Hala ere, oso obra orokorrak dira, hala nola Villotarena⁹, edo Elizaren ikuspegi nazionalistarekin konpromiso handiegia dutenak, Renteríaren liburuaren kasuan bezala¹⁰.

⁸ De la Granja Sainz, J. (1990). La ideología del PNV en la Guerra Civil a través del diario "Euzkadi". M. Tuñón de Lara en, *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil* (or. 99-124). Euskal Herriko Unibertsitatea.

De la Granja, J. (1987). El nacionalismo vasco ante la Guerra Civil. J. De la Granja Sainz, & C. Garitaonandia Garnacho en, *La Guerra Civil en el País Vasco: 50 años después* (or. 53-88). Euskal Herriko Unibertsitatea.

⁹ Villota, I. (1985). *La iglesia en la sociedad española y vasca contemporáneas*. Bilbo: Desclée de Brouwer.

¹⁰ Rentería, J. (1982). *Pueblo Vasco e Iglesia*. Bilbo: Itxaropena.

Euskal Estatutuan zentratu diren autoreak aztertu aurretik, esan beharra dago Errepublikako euskal Elizara gehien hurbiltzen saiatu den lana Rodríguez de Cororen *Catolicismo vasco entre el furor y la furia* da¹¹. Liburu hau ez da hainbeste pentsaera erlijiosoan zentratzen, baizik eta katolizismoak 1931 eta 1936 arteko arazo politikoaren aurrean izan zuen jarrerari buruzkoa, horien artean estatutu arazoa nabarmentzen delarik. Gainera, ez da iturri osoetan oinarritutako azterketa bat, baizik eta lehen “erradiografia” bat, oraindik sakoneko ikerketa behar duen arazo baten inguruan. Lan honetan, askoz gehiago lantzen da euskal katolizismo nazionalista Espainiako eskuin katolikoa baino, nahiz eta sektore horrek 1930eko hamarkadako Euskal Herrian oraindik ere garrantzia izan, ondoren aztertuko ditugun beste autore batzuek nabarmentzen duten bezala.

Castells-en hitzei erreparatuz gero, auzi erlijiosoak zehatz-mehatz aztertu ez izanaren arrazoi nagusietako bat aurki dezakegu; izan ere, autoreak adierazten duen bezala, erlijioa ez da estatutu- auziaren alderdi bakarra, ezta funtsezkoa ere, nahiz eta egia den, alderdi politiko tradizionalistentzako argudio bat izango dela, Euskal Estatutua errefusatzeko eta baztertzeko (Castells, 1976, or. 68).

Antzeko ildo batean, gehiengoaren jarrera dago, eta horrek auzi erlijiosoaren garrantzia azpimarratzen du, ez soilik esparru politikoari lotuta, baita 1931ko Euskal Estatutuaren porrotari ere. Ildo horretatik, De la Granjaren eta De Pabloren egileak aurkitzen ditugu. Haien ustez, aurretik aipatu dugun lanean, faktore erlijiosoak erabakigarria izan zen 1931ko Lizarrako Estatutuaren porroterako eta erregimen errepublikarra gutxiesteko. Era berean, azpimarratu dute gai gatazkatsua dela, eta horrek lagundu egin zuela Euskal Herriko bipolarizazio politikoan; hala, indar politikoak klerikaletan eta antiklerikaletan banatzea eraginez, eta, beraz, indar eskuindartzat hartzen direnak Lizarrako Estatutuaren Euskal Konkordatuaren alde agertu ziren, katolizismoaren aldekoak baitziren. Indar errepublikanoak, berriz, Lizarrako Estatutuaren etsai nagusiak izan ziren erlijio-eremuan, laikoak zirelako (De la Granja eta de Pablo, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*, 2002, or.65).

Hain zuzen, Fernando Mikelarena historialari nafarrak, beste bi autoreen azalpenaren ildo jarraituan, adierazi du ezen, erlijio auziagatik ez ezik, beste arrazoi batzuegatik ere huts egin zuela Lizarrako Estatutuak, hura baita bere aztergai nagusia. Hala eta guztiz ere, berak aitortzen du, 1931n, auzi erlijiosoak erabat lotuta zegoela euskal autonomiarekin; izan ere, egileak bere lanean jasotzen duenez, “Lizarrako Estatutua Gobernuo Presidenteari entregatzeak <<unerik okerreanean gertatu zen>>, errepublikarren iritzia osoak ez baitzuen horretan <<errepublikaren aurkako bere maniobra>>” ikusten, hain zuzen ere lotura horregatik eta aurretik aipatutako alderdi politiko bakoitzaren jarreragatik (Mikelarena Peña, 2013, or. 400).

Azterketa orokorrago horiez gain, badira gaiari buruzko azterketa sakonagoa egin duten beste autore batzuk ere. Horren adibide dugu Juan Goti Ordeñana, zuzenbide prozesal kanonikoan aditua,

¹¹ Rodríguez de Coro, F. (1988). *Catolicismo vasco entre el furor y la furia (1931-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

zeinak, Lizarrako Estatutuaren zuzenketa erlijiosoa azaltzeaz gain, aztertzen baitu zergatik jotzen den, auzi erlijiosoa gatazkatsua izan zela, hura garatu bitartean (Goti Ordeñana, 1989, or. 127). Horretarako, Orueta bertaratueta baten hitzetan oinarrituta, Euskal Estatutuaren proiektuan gehien eztabaidatu eta argudiatu zen gaietako bat izan zela adierazi du:

Kontua ez da erlijio-bizitzarena bezain puntu garrantzitsua Eusko Ikaskuntzan oharkabean igaro izana, han eman zen ebazpen hori, eta eztabaida zabal eta interesgarri baten ondoren bakarrik, non Elizako apaizek eta dignatarioek eta eskuin muturreko iritzi partikular oso kalifikatuek esku hartu baitzuten, aho batez erabaki zen ahalmen hori Estatutuari uztea. (de Orueta, 1934, or. 190).

Horrela, aipatutako beste autore batzuek ez bezala, lehen mailako iturriak erabiltzen ditu, eta, horrez gain, argudio gisa erabiltzen ditu bai Castells-ek, bai De la Granja-k, urte batzuk geroago adierazi izan zuten edo baieztatuko zuten jarrera nabarmentzeko. Izan ere, auzi politikoa izan zen Lizarrako Estatutuaren eta auzi erlijiosoaren inguruko jarrera aldaketa eragin zuena, eta 1931n porrot egitea eragingo zutenak.

Era berean, Gotik dio erlijio zuzenketa gatazkatsua izan zela, zeren eta, Euskadin politika laizista neutralizatu zedin saiatzeaz gain, monarkikoen, tradizionalisten eta nazionalisten arteko elkargune gisa ere balio izan baitzuen, hauteskundeetan bloke katoliko bat osatzeko, nahiz eta, bakoitzak helburu desberdinak bilatu. Beraz, garai hartako bizitza politikorako auzi erlijiosoak izan zuen garrantzia aipatu du egileak, bi gaien artean izan zen lotura nabarmenduz (Goti Ordeñana, 1989, or. 132).

Azkenik, Manuel Ferrer Muñoz historialariaren jarrera ere azpimarratu behar da, Nafarroan estatutuen auzia modu zehatzago batean aztertzen baitu. Auzi erlijiosoari dagokionez, historialaria, Goti egilearen azalpenaren ildo jarraitua azaldu zuen; izan ere, *Príncipe de Viana* aldizkarian argitaratutako bere artikuluan esaten duen bezala, “bazirudien esfera politiko eta erlijiosoek elkar inplikatzeko zutela”, eta, ondorioz, “denborarekin, hautesleria nazionalista batzuek integritate erlijiosoari buruzko jarretatik gero eta urrunago zeuden beste jarretara bideratu ziren”, eta hori izan zen 1931ko Euskal Estatutuaren porrotaren arrazoietako bat (Ferrer Muñoz, 1991, or. 200).

Beraz, ikusten dugu autore guztiak ondorio berera iristen direla auzi erlijiosoari dagokionez; izan ere, nahiz eta Euskal Estatutuaren gai garrantzitsu eta gatazkatsuenetako bat izan, garaiko alderdi politiko eta sozialarekin erabat lotuta egonik, 1931ko Lizarrako Estatutuaren porrotaren arrazoi nagusietako bat dela uste dute. Baina, beste behin ere, gai garrantzitsu horri buruzko azterketa eta ikerketa falta nabarmendu behar da.

3.4. Prentsa.

Azkenik, kapitulu hau amaitzeko, aipa dezakegu autore horiek komunikabideei ematen dieten garrantzia, zehazkiago euskal prentsari, II. Errepublikan, eta horrek nola eragin zuen estatutu-

prozesuaren garapenean. Horretarako, nabarmendu behar da prentsari buruzko azterlanak ugaritu egin direla azken urteetan, eta hori, neurri handi batean, Euskal Herriko Unibertsitatean Informazio Zientzien Fakultatea sortzeari zor zaio, eta, zehazkiago, lehen bi *Encuentros de Historia de la prensa* topaketak antolatzeari. Topaketa horien aktak 1986an eta 1990ean argitaratu ziren, hurrenez hurren, baina egia da horietako bigarrena Gerra Zibilaren garaian zentratuta dagoela (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 118).

Nafarroari dagokionez, prentsari buruzko lan espezifiko gehien dituen probintzia da, bai orokorrean, Majuelo¹² eta Lizarragaren¹³ lanak horien inguruko ikerketak dira, bai egunkari zehatzei buruzkoak, hala nola García Sanzenak¹⁴ edo Osésenak¹⁵.

Hala ere, euskal egunkari garrantzitsuenen monografiak falta dira oraindik, eta, batez ere, garai hartako eragin handieneko hiru egunkariak: *Euzkadi* nazionalista, *El Liberal* errepublikar-sozialista eta *Diario de Navarra* kontserbadorea eta erregionalista. Era berean, horrelako analisiek arazo erantsia dute, kasu gehienetan, egunkarietako barne dokumentaziorik ez dagoelako.

Azkenik, orain arte aipatutako autoreek azaldutakoa aztertu aurretik, azpimarratu behar da lan garrantzitsuak egin diren urte hauen ondoren, oraindik ere beharrezkoa dela, halaber, Bigarren Errepublika garaiko euskal prentsari buruzko eta horrek Euskal Estatutuan izandako eraginari buruzko azterketa sakon eta globala egitea. Orain arte, Santiago de Pabloren sintesiaz gain¹⁶, XX. mendearen lehen herena hartzen duen espazio hau betetzen saiatu den liburu bakarra, Sáiz Valdivielsoaren *Triunfo y tragedia del periodismo vasco* izan da¹⁷. Baina, lan aitzindari gisa interesgarria izan arren, azken hamarkadetan agertutako monografia guztiak baino lehen egin da, eta, batzuetan, hogeita hamarreko hamarkadarako, gertakari historikoen inguruan lotutako kazetaritza-testuen segida bihurtzen da, euskal prentsaren azterketa zehatz bat baino gehiago (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 119-120).

¹² Majuelo Gil, E. (1990). Prensa y sociedad en Navarra en la Segunda República. M. Tuñón de Lara en, *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil: II Encuentro de Historia de la Prensa* (1. bol., or. 245-267). Servicio de Publicaciones.

¹³ Lizarraga, F. (1988). Periódicos navarros en la II República. *Príncipe de Viana* (10), 229-235.

¹⁴ García Sanz, A. (1985). Los promotores de "Democracia", periódico republicano pamplonés de 1932. *Príncipe de Viana* (174), 93-116.

¹⁵ Osés, E. (1988). La Voz de Navarra, un periódico vasquista. *Príncipe de Viana* (184), 415-435.

¹⁶ de Pablo, S. (1992). *La prensa vasca durante la Segunda República*. Nafarroako Unibertsitatea.

¹⁷ Sáiz Valdivielso, A. (1977). *Triunfo y tragedia del periodismo vasco (1900-1939)*. Madril: Editora Nacional.

Jarraian, egile desberdinek garaiko prentsari Euskal Estatutuari dagokionez ematen dioten garrantzia aipa dezakegu, nahiz eta, aurrera egin baino lehen, argi utzi behar da autore horietako bakar batek ere, ez diola atal espezifikorik eskaintzen bere lan nagusietan. Jimeno Juríok, bere aldetik, adierazi du estatutu prozesuari buruzko prentsa, talde politiko desberdinen adierazpenerako funtsezko tresnetako bat izateaz gain, alderdi politikoek beraiek gizartean hedatzeko lana garatzeko balio izan zuen elementua izan zela (Jimeno Jurío, 1997, or. 76).

Era berean, De la Granjak, nabarmendu egiten du prentsak estatutu jardueran egindako lana, horren bidez jasota geratu baitziren alderdi politikoek izan zituzten liskarrak. Horren adibide da, De la Granjak jasotzen duen, erradikal-cedistek osatutako Bloke eskuindarraren eta EAJren artean izandako gatazka gogorra. *La Gaceta del Norte* izeneko egunkariaren bidez, gogor egin zitzaion eraso, eta EAJren katolizismoa zalantzan jarri zen. Horren ondorioz, nazionalistek *Euzkadi* egunkariaren bidez erreplika egin zuten (De la Granja eta de Pablo, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*, 2002, or. 75). Modu berean, historialariak dio, lehenago aipatu den bezala eta Jimeno Juríoren ildo jarraituan, alderdi politikoek *Diario de Navarra*, *La Gaceta del Norte*, *El Pueblo Vasco*, *Euzkadi* edo *La Voz de Navarra* egunkariak, besteak beste, zituztenez, horrek eragina izan zuela hautesleengan, bai 1931ko legegintza-hauteskundera begira, bai Euskal Estatutuaren inguruan egindako bozketei begira ere (De la Granja eta de Pablo, *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*, 2002, or. 62).

Ildo beretik, Castells dugu, zeinak, bere ikuspuntutik, alderdi politiko eskuindarren aldeko prentsa dagoela baieztatzen baitu, eta beste batzuk, aldiz, alderdi politiko ezkertiarren aldekoak. Beraz, hori dela eta, prentsaren erabileraren bidez, Nafarroako politikariek, batez ere, Euskal Estatutuari kritikak eta lausenguak egin zizkieten. Horren adibide dira Castells-ek Donostiako *La Constancia* egunkaritik jasotako hitzak (ikus 1. eta 2. eranskinak), oraingo honetan “eskuin autoktonoaren” jarrera agerian uzten dutenak (Castells, 1976, or. 67-69).

Prentsak alderdi politiko baten barruan duen jarreraren ideia horren alde agertu den beste egile bat Santiago de Pablo izan zen. Bere lanetako batean, Nafarroako prentsak Batzarraren emaitzaren aurrean izan zituen erreakzioak jasotzen ditu, eta emaitza hori 1932ko ekainaren 19a baino lehen, egunkariak izan zuten jarreraren arabera izan zela adierazten du, orduan egin baitzen Euskal Estatutuaren bozketa Nafarroan. Hain zuzen ere, bere artikuluan zehar, adibide batzuk jasotzen ditu hitzez hitz, non, egilearen arabera, garai hartan ospe handiena izan zuten hedabide batzuen jarrera ideologikoak ikus baitaitezke. *Diario de Navarra* egunkariari dagokionez (ikus 3. eranskina), Estatutuari buruz honako hau zioen de Pablok: “Azkenean, Estatutu Bakarraren auzia kitatuta geratu zen gure lurraldean”. Santiago de Pabloren iritziz, egunkari eskuindar horrek emandako baieztapen guztien atzean, ideia bat ezkututzen zen, hau da, antiforala izateagatik, ez zela Nafarroarentzako Autonomia Estatuturik falta.

Aldiz, *La Voz de Navarra* egunkari nazionalistari dagokionez (ikus 4. eta 5. eranskinak), non

Estatutuaren etsaien garaipena aitortzen baitzen, ikuspuntu eta jarrera nazionalistatik. Oraingo honetan, Santiago de Pablok prentsa idatzi honen hitzak jasotzen ditu, ez bakarrik EAJren jarrera erakusteko balio izan zuelako, baizik eta erakusteko nola, prentsaren beraren erabileraren bidez, alderdi guztiek, pertsonak Euskal Estatutuarekiko aurrean kokatzeko erabiltzeaz gain, baita, estatutu prozesuak izan zituen fase desberdinetan gertatu ziren jarrera eta egoeretako batzuei erantzuteko eta haiei aurre egiteko ere erabili zuten (de Pablo, Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936), 1988, or. 403).

Beraz, eta amaitzeko, ikus dezakegu, nahiz eta autore bakar batek ere ez duen bere ikerketetan prentsak estatutu prozesurako duen garrantziari buruzko atal jakin bat eskaintzen; gehienek, hala ere, egunkari desberdinak aipatzen dituzte, garaiko adibide eta lehen mailako iturri gisa beren argudioei indarra emateko, eta, horrela, autoreek, gehienetan, zeharka, ildo batzuk eskaintzen dizkiote prentsa aztertzeari.

4. EUSKAL ESTATUTUARI BURUZKO IKUSPEGI HISTORIOGRAFIKO BERRIAK AZTERTZEA.

Aurreko kapituluko “interpretazio historiografiko klasikoak” deiturikoen aurrean, epigrafe honetan euskal estatutu-mugimenduari buruzko beste ikuspegi batzuk garatuko ditugu. Mugimendu horren barruan sartzen dira estatutu mugimenduak II. Errepublikaren gaineko kontakizun nagusian duen eragina eta arrastoa, eta orain arte kontuan hartu ez diren euskal estatutu mugimenduak ulertzeko garrantzitsuak diren beste alderdi batzuk aztertzeo beharra ere.

Beraz, atal honetan Euskal Estatutuarekin zerikusia duten gai batzuk azpimarratuko ditugu, baina, esan dugun bezala, aurretik ez dira behar adina landu edo zuzenean ez dira jorratu. Lehenik eta behin, De la Granjak garai hartako gizarteari eta kulturari buruzko azterlanik eza eta Euskal Estatutuarekin zuen lotura aztertzen ditu; bigarrenik, Jimeno Juríok, azterketa sakon baten bidez, 1932ko ekainaren 19an egindako Batzarrean Nafarroak Euskal Estatutuari buruz emandako ezezko botoari buruz ikertzea proposatzen du, emaitza hori nork, zergatik eta nola eman zen ulertzen saiatuz (Jimeno Jurío, 1997, or. 109-126).

Euskal Estatutuari buruzko historiografiaren ezaugarrietako bat, neurri handi batean, De la Granjak, eta neurri txikiago batean, Santiago de Pablok lantzen dutena, alderdi politikoari eta erlijiosoari emandako garrantzia da, alde batera utziz kultura- eta gizarte-gaiak, dela euskararen inguruan sortutako eztabaidak, dela euskal gizartearen iritzia, jokabidea eta jarrerari buruzko eztabaidak, eta, batez ere, Nafarroako gizartearen edota Euskal Estatutuaren beraren erreformenek sortutakoak ere. Izan ere, De la Granjak dio “hogeita hamarreko hamarkadako alderdi kulturalak, erlijiosoak eta pentsamoldekoak askoz gutxiago landu dituela historiografiak berak politikoak baino”, baina, hala eta guztiz ere, autore gehienak bat datozela gai horiek garrantzi handikoak direla historiaren bilakaeran, ez bakarrik Errepublikak Euskal Herrian izan zuen bilakaeran, baita Euskal Estatutuaren beraren bilakaeran ere (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 117). Isiltasun hori bai historialariek, hala nola José María Jimeno Juríok edo Santiago de Pablok, bai eta arlo juridikoan adituak diren, besteak beste, José Manuel Castells, *Administrazio Zuzenbidean adituaren artean ere gaztelaniaz argitaratutako literaturan islatzen da.*

Gainera, 30eko hamarkadako estatutu mugimenduaren gizarte eta kultura gaiei buruzko isiltasun horren arrazoiei dagokienez, De la Granjak ez ditu argudio posible batzuk planteatzen; are gehiago, azpimarratzen du “II. Errepublika garaian esparru horiek, historialarien aldetik orain arte oso arreta gutxi merezi izan dutela”, nahiz eta, zenbait liburuk eta lanek alderdi horiek aztertu eta ikertzen dituzten (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 120).

Horien artean, azpimarratzekoa da Idoia Esternés-ek garai hartako euskal kultur erakunde nagusiar buruz idatzitako liburua, Eusko Ikaskuntza. Bertan, Hogeita hamarreko hamarkadako kulturari, Gizartea osatzen zuten gizonen egindako ekarpena ere aztertzen dituen¹⁸. Eguneroko bizitzari dagokionez, berriz, ia inolako azterketarik eza nabarmentzen da, Díaz Freireren lan bat¹⁹ eta Santiago de Pabloren beste bat izan ezik²⁰. Hori dela eta, De la Granjak kezka nabarmentzen du analisi historikoko ia profesional batek ere ez duela jakin estatutu mugimenduak gizartean izan duen eragina aitortzen, eta hori zuzendu egin behar dela iradokitzen du egileak (De la Granja, Miralles eta de Pablo, *Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil*, 1994, or. 120).

Bestalde, eta ildo beretik, Santiago de Pablok ikertzen eta argudiatzen du, zergatik jarraitzen duen estatutu mugimenduak 1936. urtera arte eta zergatik ez den 1932an amaitzen, urte horretara arte historialari gehienek azertu eta ikertu egiten baitute. Hain zuzen, haren aburuz, Euskal Estatutuak garrantzi handia izan zuen 1932. urtetik aurrera, Nafarroan estatutu bat egon zedin eta, horrela, Nafarroako biztanleriaren zati handi batek gai autonomistari buruz zuen pentsaera eta jarrera islatzeko (de Pablo, *Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936)*, 1988, or. 410-414).

Azken batean, historialariak erakusten du autore gehienentzat prozesuak iraupen laburra duela, 1932ko ekainean amaitzen dena, kronologia hori gehien erabili eta onartu denetako bat bihurtuz. Hala ere, autore horrek, de Pablok alegia, erakusten du, gainerako euskal probintziekin batera, Nafarroarako Euskal Estatutu bat onartzeko saiakerak oso ohikoak izaten jarraituko zutela Gerra Zibila hasi arte. Hain zuzen, adierazten du, historialari gehienek gertatutako gertaerak ez dituztela kontuan hartzen, 1933ko eta, batez ere, 1934an, nekazaritza matxinadekin batera, zeinak garai hartan baldintzatzaile nagusietako bat izango ziren herritarren jarreretan eta Euskal Estatutua onartzeko atzerapenean hauek gutxi ikertu eta ezagutzen dituztelako (de Pablo, *Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936)*, 1988, or. 410).

Beraz, eta aurrekoa kontutan hartuta, de Pablok adierazi du ezegonkortasun politikoko testuinguru horrek guztiak, azaltzen duela, beste autore batzuek Euskal Estatutuaren kronologiari edo aldiari buruz hartutako erabakiaren zati bat, neurri batean, historialariek eta gaian adituak direnek ez ezik, Nafarroako herritarrek beraiek ere, hura aitortzeko duten zailtasuna dela eta. Izan ere, aldia aitortzeko zailtasun orokor horren barruan, eta 1932tik aurrera Nafarroan Euskal Estatutuak bizitako ikusezin bihurtze hori azaltzeko, de Pablok Diputazioaren Kudeaketa Batzordea bertan behera uztearen eta

¹⁸ Estornés Zubizarreta, I. (1983). *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Donostia: Sociedad de Estudio Vascos-Eusko Ikaskuntza.

¹⁹ Díaz Freire, J. (1993). *La República y el porvenir*. Donostia: Kriselu, D.L.

²⁰ de Pablo, S. (d.g.). *La II República y la Guerra Civil en el País Vasco: vida cotidiana*. Bilbao: Gero.

udalen zeharkako sufragioak aukeratutako Korporazio baten orde, eta 1934ko udan euskal udalerrien matxinada nagusiaren inguruko arazo handiak aipatzen ditu (de Pablo, Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936), 1988, or. 411). Agian, horregatik, autoreek erabaki zuten 1933 eta 1936 urteen artean gertatutako gertakariak estatutu prozesuaren zati gisa ez sartzea, azkenean Euskal Estatutua onartzen denean, aldi hori Espainiako II. Errepublikaren bigarren etapa baten barruan sar daitekeelako.

Bestalde, Jimeno Juríoren ekarpenari dagokionez, Nafarroak Euskal Estatutuari ezetz bozkatzeko kausak eta arrazoiak azaldu ditu, baita bozketa horien ondoren izan ziren erreakzioak ere. Haren artikulua agerian uzten du hainbat egoeratan Iruñean egindako Batzarreko ordezkariak, ez zutela bozkatu herriak bozkatu zuena, eta, hala, ordezkari politikoek faltsutze egoerak izan zituztela. Hain zuzen, ildo jarraitu batean, Esparzak ere adierazi zuen hori gertatzen dela, lehenago esan den bezala, herritarrek askotan estatutu prozesuaren alde bozkatu zutelako, baina, hala ere, ordezkariak euren botoak Iruñeko Gayarre Antzokian egindako batzarretara eramateko orduan, aurkako botoa eman zutela, eta, beraz, ez zela herritarren borondatea errespetatu (Esparza Zabalegui, 2016, or. 91).

Bestalde, historialak adierazi duenez, ordezkarien bozketetan izandako aldaketaren ondorioz, ikusten da nola, dinamika horiei herritarrek erantzun zieten alkateen herri-presioaren bidez, eta, horrela, alkateetako batzuen dimisioa eragin zen (Jimeno Jurío, 1997, or. 99).

Era berean, Jimeno Jurío historialariak, hauteskunde-aldaketa horiek eta boto batzuen garrantzia beste batzuen bano gehiago izateak, legez kanpoko, konstituzioaren aurkako eta etikaren aurkako ekintzat ikuspuntu demokratiko batetik hartzen ditu (Jimeno Jurío, 1997, or. 90), ez baita ahaztu behar II. Errepublika garai demokratikoa izan zela.

Beraz, haren ekarpenarekin, autoreak proposatzen du estatutu prozesua ez zuela Nafarroako gizarteak baztertu, baizik eta gizartearen ordezkari politikoek, eta, gainera, agerian uzten du zenbateraino jo zen Euskal Estatutua prozesu demokratikotzat ala ez, zeren, Jimeno Juríok aztertutakoaren arabera, zalantzan baitago zein puntutaraino izan zen demokratikoa.

Laburpen gisa, kapitulu honetan, hiru autoreren ekarpenak garatu ditugu, batez ere, ikuspegi sozial batekin zerikusia duten interpretazio historiografiko batzuk badirela adierazteko. Interpretazio horiek ikuspegi berriak dira, lehen kapituluak "interpretazio historiografiko klasikoak" deitzen ditugunekin alderatuz.

Era berean, Euskal Estatutuaren Hogeita hamarreko hamarkadako prozesuari buruz dagoen ekoizpen historiografikoa aberasteko gehiago landu behar diren ikerketa ildoak azaltzeko beharra ere adierazi nahi genuen; lehenik eta behin, Euskal Estatutuaren prozesua Espainiako II. Errepublikaren historiografian sartzeko beharra, hori oso gutxitan gertatzen baita, izan ere, Euskal Herriko eta Nafarroako II. Errepublika Espainiarrari buruzko azterketa zehatzei esker lotzen baita; bigarrenik, eta azkenik, Jimeno Juríok zioen bezala, Nafarroako gizartearen jarrerak duten garrantzian gehiago

Euskal Estatutuaren azterketa historiografikoa Nafarroan 1930eko hamarkadan

sartzearen eta eragitearen garrantzia, beharrezkotzat ikusten da ikuspegi politiko bat izateaz gain, orokorragoa den bat izatea, horrek berekin dakarren guztiarekin.

ONDORIOAK

Finalmente, como conclusión a lo expuesto podemos decir, que tras casi un siglo desde los inicios del Estatuto Vasco y hasta la actualidad, los estudios historiográficos realizados en torno al Estatuto Vasco han sido escasos. Por lo que, teniendo claro el indudable papel que tuvo el Estatuto Vasco, en la década de los años 30 y posteriormente en el periodo de la Transición española, motivo por el cual fue elegido el tema de este trabajo, es imprescindible hacer una revisión de las aportaciones que a lo largo de las últimas décadas se han hecho sobre el desarrollo del Estatuto Vasco durante el periodo de la II República Española, y que como ha quedado evidenciado a lo largo de este trabajo, requiere de una renovación y de nuevos enfoques historiográficos en base a lo expuesto.

En primer lugar, basándonos en el primer capítulo, en el cual se exponen las interpretaciones que denominamos como clásicas, queda evidenciado que la cronología ha sido poco estudiada e incluso, en la mayoría de las interpretaciones de los diversos autores ni si quiera se ha tenido en cuenta la importancia del periodo espacio temporal. Asimismo, y en una línea continuadora, también se puede apreciar otros aspectos analizados principalmente en un segundo bloque, como lo son los ámbitos religiosos y de prensa, los cuales, junto a los sociales y los culturales, han sido prácticamente excluidos de los análisis y estudios realizados por los diversos expertos en este tema. En definitiva, y a pesar de que, algunos autores si han tratado de incluir distintos puntos de vista y aportaciones sobre estos ámbitos relacionados con los proyectos propuestos y finalmente aprobados del Estatuto Vasco, se puede decir que, se ha plasmado la existencia y recalcado la importancia que éstos tienen pero, las aportaciones de autoras que han querido ir más allá del estudio tradicional o clásico e indagar en estos aspectos poco tratados en la historiografía, como puede ser la postura de la sociedad, la influencia de la religión e incluso analizar cómo afecto el Estatuto Vasco a la propia cultura vasca durante esa década, han sido escasas.

Por tanto, a través de este trabajo hemos intentado exponer de manera clara la existencia de ambas tendencias en la historiografía, y como ya he apuntado, la necesidad de nuevas interpretaciones y un mayor estudio de determinados aspectos en el desarrollo estatutario.

Por otro lado, recogida y plasmada ya la necesidad de un mayor estudio historiográfico sobre determinados aspectos y enfoques acerca del Estatuto Vasco durante los años treinta, ahora considero imprescindible, destacar un tema más que trabajado por los diversos historiadores y expertos, como lo es la política. En este caso, y sin menospreciar la importancia que ésta tuvo tanto en la II República como en el proceso estatutario, sí podemos observar cómo la mayoría de los estudios realizados sobre el Estatuto Vasco, se realizan desde una perspectiva de la evolución política, bien sea desde el punto de vista de los partidos políticos de la época y su posicionamiento en la causa estatutaria o bien, desde una evolución de las diversas elecciones y votaciones realizadas durante esos cinco años. Es cierto, y

no podemos negar que el Estatuto Vasco, fue un proceso político además de legislativo y, por ende, se entiende la importancia que la política estatal y autonómica tuvo. Pero, también no podemos negar como con el paso de los años, los diversos autores apenas realizan aportaciones nuevas al respecto, posiblemente por haber sido uno de los ámbitos más estudiados de todos.

Es evidente que, esta falta de nuevas aportaciones a la historiografía no ocurriría sólo porque los autores se han basado en otros autores que han estudiado y analizado el tema previamente, los cuales, también hay que destacar no han sido abundantes, sino que, también se debe tener en cuenta el acceso a las fuentes primarias y secundarias de la época, acceso el cual es bastante complejo. Las causas de una falta de acceso a las fuentes no son tanto la inexistencia o escasez de éstas, sino más bien, la catalogación y recopilación de éstas. Hoy en día, todos pueden acceder al Archivo General de Navarra, lugar en el cual se encuentran la mayoría de las fuentes relacionadas con el Estatuto Vasco. Pero la complejidad se encuentra debido a que esta recopilación del archivo no se encuentra ordenada y, por tanto, cuando el investigador desea acceder a ellas, se le dificulta el trabajo al tener que clasificar y ordenar por su cuenta cada fuente hasta obtener la información necesaria para realizar su análisis.

Asimismo, y vinculado al ámbito político, destacamos como en la mayoría de los autores, en sus diversas obras, introducen dentro de dicho aspecto los ámbitos que menos han sido estudiados, los cuales ya hemos mencionado previamente. Si bien es cierto que todo está condicionado por todo, es decir, si bien es cierto que el Estatuto Vasco fue un proceso principalmente político, no está solamente compuesto por el ámbito político, sino que también cómo ya se ha destacado anteriormente, influyen el ámbito legislativo, el social, el religioso, el cultural e incluso la prensa. En cambio, lo que aquí queremos destacar es cómo los autores además de darle un exceso de atención al ámbito político insertan dentro de éste el resto de los ámbitos cuando realmente se les debería de otorgar a cada uno su espacio.

Por otro lado, otra de las conclusiones a las que llegamos es la falta de estudios y análisis que se han realizado sobre el Estatuto Vasco que fue aprobado en el año 1936. En parte nos resulta sorprendente dicha situación ya que, tras cinco años de trabajo por parte de los diversos partidos políticos, con las diversas enmiendas, elecciones y debates surgidos, nos resulta un tanto incomprensible que los autores no hayan analizado el proceso estatutario más allá de 1932, tras la negativa de Navarra, no sólo porque pocos han sido los que han analizado el por qué Navarra votó que no, sino que tampoco han sido muchos los historiadores que han analizado la situación del resto de las provincias vascas, tras la celebración de la Asamblea celebrada en Pamplona. Asimismo, consideramos de gran importancia realizar estudios sobre el Estatuto Vasco firmado en 1936 ya que, éste será el modelo a seguir, cuatro décadas después durante el periodo de la Transición, cuando se formulará la creación del Estatuto de Gernika.

Esto último nos lleva a otra conclusión, la cual se trata de la falta de estudios que hay respecto a

la posible vinculación existente entre los procesos estatutarios celebrados en los años treinta y el celebrado en el periodo de la Transición. Ninguno de los autores analizados a lo largo de este trabajo, han dedicado un espacio a analizar por un lado, la posible existencia de una relación entre ambos estatutos, estudiando en profundidad las características de cada uno, ni tampoco, por otro lado, a analizar sí la creación del Estatuto de Gernika fue un impulso del momento, como algo nuevo o, si alguno de los presentes tenía los conocimientos en torno al Estatuto Vasco de 1936 y por ello dio un impulso a la creación de un estatuto en el periodo de la Transición. Quizás, y no cabe de más resaltar que es cierto que el Estatuto de Gernika no fue el único estatuto aprobado durante la Transición y, por tanto, esta conclusión puede incluso considerarse algo precipitada.

Asimismo, tampoco se ha analizado cómo se vivió cada proceso estatutario desde una perspectiva de la sociedad, puesto que, mientras en el Estatuto Vasco del periodo de la Transición si se tienen estudios sobre la presencia de una movilización social a favor del proceso mediante manifestaciones o declaraciones promovidas por diversos grupos ciudadanos, en el caso del Estatuto Vasco de 1936 en cambio, eso no ocurrió. Principalmente, esto tiene relación con la cantidad de movimientos de distinta naturaleza desarrollados en Euskal Herria en las décadas de los 60 y 70 basados en la cultura, la historicidad y el nacionalismo del siglo XIX (Casquette, 2001, or. 7). Por otro lado, podemos ver una persistencia de sentido común entre las comunidades euskaldunes, por el cual movilizarse en los 70, dado que es un contexto más favorable que el anterior, y se refuerza con la cantidad de movimientos contraculturales de ese momento (Della Porta & Diani, 2011, or. 47).

Por ello a nivel genérico, teniendo en cuenta los procesos de las décadas de 1930 y 1970, podemos afirmar que el primero de ellos fue más una reivindicación política, ya que no estaba el proceso ligado a la ciudadanía, o al menos, no hay estudios que así lo defiendan. Sin embargo, el segundo de ellos partió en gran medida desde las calles, especialmente en Navarra, a sabiendas de que la fuerza política principal de este periodo era UCD. En todo ello, hay que tener en cuenta las labores del Estado y el Gobierno de Suárez, con las conversaciones con el PNV y UCD para que Navarra no se integrase en el proyecto estatutario. En este sentido, destacamos la falta de información de fuentes primarias y secundarias, así como estudios al respecto, ya que puede que estos hagan tornar este tipo de conclusiones.

Asimismo, y desde una perspectiva de la opinión pública, vemos como es un hecho que transgrede las fronteras de lo político, ya que la propia ciudadanía, a través de referendos, se posicionaba a favor, en contra o se abstenía de la cuestión estatutaria. Del mismo modo, en el caso del estatuto de 1932, también hemos podido observar cómo dentro de los partidos políticos, se encuentran cismas, al no compartir todos sus componentes el mismo pensamiento. Es decir, es un hecho que trasciende la categorización existente dentro de la política autonómica, ya que, a pesar de existir una clara división entre los partidos denominados de izquierdas o derechas, sus militantes llegaron a tener una opinión

distinta a la de su partido, como llega a recoger Santiago de Pablo en uno de sus artículos. De ese modo, el pensamiento en torno al estatuto no se encuentra completamente condicionado por el partido político.

Además de estas conclusiones más generales respecto al Estatuto Vasco, también hemos obtenido otras un tanto más controversiales y profundas, se trata sobre la democratización del Estatuto Vasco. Tras la lectura que los diversos autores realizan desde un punto de vista político, no he podido evitar realizarme la siguiente pregunta: ¿hasta qué punto podemos considerar que el Estatuto Vasco fue un proceso democrático, si es que acaso lo fue? Si bien es cierto que la II República Española fue un periodo democrático, compuesta por los diversos partidos políticos y realizándose diversas votaciones electorales, en las que la ciudadanía, al principio mediante el sufragio masculino y posteriormente también, a través de un sufragio universal, escogían a sus representantes en el gobierno, no nos podemos olvidar de lo expuesto por algunos historiadores como es el caso de Jimeno Jurío. Este historiador, como se ha señalado en el epígrafe 4 del presente escrito, en su obra, hace mención a la falsificación de votos y amaños de las votaciones de cara a la Asamblea celebrada en junio del 32 en Pamplona. En ella, los representantes de los ayuntamientos navarros votaron No al Estatuto Vasco, frente al Si que habían votado los vecinos de dichos municipios.

A pesar de ello, tenemos claro que es un proceso democrático ya que hay un referéndum al respecto. En este, como ya hemos dicho previamente, los ciudadanos y municipios se pronuncian sobre sus preferencias en relación a la autonomía, tomando en consideración las palabras de Tilly – sociólogo, politólogo e historiador- la posibilidad de votación es ya en sí misma democrático (Tilly, 2009, or. 255). Por tanto, en este proceso se puede observar una elección de masa de la mayoría de la ciudadanía masculina, ya que las mujeres en este contexto del Estatuto Vasconavarro no tenían garantizado el derecho al sufragio. Sin embargo, debemos tener en cuenta lo señalado con respecto a las votaciones, ya que algunas de ellas como se ha dicho previamente, fueron amañadas por parte de los representantes.

Para ir terminando, también hemos querido destacar cómo la mayoría de los autores que han tratado este tema han sido hombres navarros, que realizaron sus estudios durante la década de los 90 y 2000. A pesar de ello, y aunque las obras sean de gran utilidad y estén bien elaboradas, no podemos obviar que ya han pasado 20 años desde sus publicaciones y que, por tanto, quizá han quedado algo atrás respecto a la problemática del Estatuto Vasco.

Por tanto y para concluir con este trabajo, lo que he querido, a parte del objetivo principal, que era analizar las interpretaciones historiográficas acerca del Estatuto Vasco en la década de los años treinta, así como exponer la necesidad de abordar otras cuestiones con otros enfoques historiográficos, era destacar que este proceso estatutario consiguió con el paso de los años y gracias en parte al surgimiento de nuevos movimientos sociales, la creación y aprobación de un Estatuto

Vasco, conocido como el Estatuto de Gernika, si bien Navarra no participó en él, sí se puede afirmar que esto hizo que una vez más tomaran fuerzas las ideologías autonomistas. Por tanto, y aludiendo a las palabras de Jimeno Jurío, no podemos evitar pensar que, la problemática en torno a la autonomía vasca en Navarra todavía sigue vigente y por eso creemos que en un futuro volverá a haber un proceso estatutario para la inclusión de Navarra junto a las otras tres provincias (Jimeno Jurío, 1997, or. 127-128), sin embargo, los resultados de este no se pueden esperar y variaran en función de muchos factores, incluido el temporal.

ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- Arbeloa Muru, V. (1978). *Navarra ante los estatutos. Introducción documental (1916-1932)*. Iruñea: E.L.S.A.
- Arbeloa Muru, V. (2015). *Navarra y los estatutos de autonomía (1931-1932)*. Madril: ACCI.
- Bahamonde, Á., & Villares, R. (2012). *El mundo contemporáneo: Del siglo XIX al XXI*. Taurus.
- Beobide, I. (1982). Prieto y la autonomía vasca: un problema de Estado. *Estudios de Deusto*, XXX(1), 9-70.
- Casquette, J. (2001). *Acción colectiva y sociedad de movimientos: el movimiento antimilitarista contemporáneo en el País Vasco-Navarro*. Gasteiz: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Castells, J. (1976). *El Estatuto Vasco*. Donostia: HEMEN.
- De la Granja Sainz, J. (1990). La ideología del PNV en la Guerra Civil a través del diario "Euzkadi". M. Tuñón de Lara en, *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil* (or. 99-124). Euskal Herriko Unibertsitatea.
- De la Granja Sainz, J. (1995). *El Nacionalismo vasco, un siglo de historia*. Madril: Tecnos.
- De la Granja, J. (1987). El nacionalismo vasco ante la Guerra Civil. J. De la Granja Sainz, & C. Garitaonandia Garnacho en, *La Guerra Civil en el País Vasco: 50 años después* (or. 53-88). Euskal Herriko Unibertsitatea.
- De la Granja, J., & de Pablo, S. (2002). *Historia del País Vasco y Navarra en el siglo XX*. Madril: Biblioteca Nueva.
- De la Granja, J., Miralles, R., & de Pablo, S. (1994). Historiografía sobre el País Vasco en la Segunda República y la Guerra Civil. *Spagna Contemporánea*(5), 99-134.
- De Orueta, J. (1934). *Fueros y Autonomía. Proceso del Estatuto Vasco (1905-1933)*. Donostia.
- De Pablo, S. (1985). Álava y la autonomía vasca durante la Segunda República. *Cuadernos de sección historia-geografía*(6), 75-102.
- De Pablo, S. (1988). Navarra y el Estatuto vasco: de la asamblea de Pamplona al Frente Popular (1932-1936). *Príncipe de Viana*(49), 401-414.
- De Pablo, S. (1991). *Los problemas de la autonomía vasca en el siglo XX: la actitud alavesa (1917-1979)*. Oñati: Ivap.
- De Pablo, S. (1992). *La prensa vasca durante la Segunda República*. Nafarroako Unibertsitatea.
- De Pablo, S. (d.g.). *La II República y la Guerra Civil en el País Vasco: vida cotidiana*. Bilbao: Gero.
- Della Porta, D., & Diani, M. (2011). *Los movimientos sociales*. Madril: Complutense.
- Díaz Freire, J. (1993). *La República y el porvenir*. Donostia: Kriselu, D.L.

- E., M. (1932.eko Ekainak 21). ¡Sin Estatuto Vasco, y sin posibilidad de Navarra! *La Voz de Navarra*(2833), or. 1-8. Eskuratzte-eguna: 2023.eko Apirilak 25. Iturria: https://prensahistorica.mcu.es/en/catalogo_imagenes/grupo.do?path=471904
- Elorza, A. (1977). El tema rural en los orígenes literarios del nacionalismo vasco. *Actas del Quinto Congreso Internacional de Hispanistas*, 355-376.
- Esparza Zabalegui, J. (2016). *Nuestro pueblo despertará: David Jaime y la república vasconavarra*. Tafalla: Txalaparta.
- Estornés Zubizarreta, I. (1983). *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Donostia: Sociedad de Estudio Vascos-Eusko Ikaskuntza.
- Estornés Zubizarreta, I. (1990). *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko-Ikaskuntza: (1918-1931)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Ferrer Muñoz, M. (1991). La cuestión estatutaria en Navarra durante la segunda república. *Príncipe de Viana*(193), 197-224.
- Fusi Aizpurua, J., & Rodríguez de Coro, F. (1991). El Estatuto Vasco de la República fue Indalecia Prieto. *Sancho el sabio*(1), 33-54.
- García Sanz, A. (1985). Los promotores de "Democracia", periódico republicano pamplonés de 1932. *Príncipe de Viana*(174), 93-116.
- González Calleja, E. (2001). Los apoyos sociales de los movimientos y regímenes fascistas en la Europa de entreguerras: 75 años de debate científico. *Hispania*, LXI/I(207), 17-68.
- Goti Ordeñana, J. (1989). La cláusula eclesiástica del Estatuto de Estella. *Azpilcueta: cuadernos de derecho*(4), 117-152.
- Hobsbawm, E. (1994). *Historia del siglo XX*. Buenos Aires: Crítica.
- Jackson, G. (1976). *La República española y la Guerra Civil, 1931-1939*. Bartzelona: Crítica.
- Jimeno Jurío, J. (1997). *Navarra jamás dijo no al estatuto vasco*. Iruñea: Txalaparta.
- Kershaw, I. (2016). Bailando sobre el volcán. I. Kershaw en, *Descenso a los infiernos: Europa 1914-1949* (or. 215-274). Bartzelona: Crítica.
- Lizarraga, F. (1988). Periódicos navarros en la II República. *Príncipe de Viana*(10), 229-235.
- Majuelo Gil, E. (1990). Prensa y sociedad en Navarra en la Segunda República. M. Tuñón de Lara en, *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil: II Encuentro de Historia de la Prensa* (1. bol., or. 245-267). Servicio de Publicaciones.
- Mikelarena Peña, F. (2013). Navarra entre el estatuto vasco y un estatuto singular para Navarra. *Iura Vasconiae*(10), 395-459.
- Monreal Zia, G. (2013). La ley abolitoria de fueros de 21 de julio de 1876 (antecedentes y paso por el congreso). *Iura Vasconiae*(10), 39-192.O

- Olmos, E. (1931.eko Irailak 23). La situación de la hacienda: ¿Quién tiene la culpa? *La Constancia*(9948), or. 1-8. Eskuratzeguna: 2023.eko Apirilak 25. Iturria: <https://www.donostia.eus/DonostiaKultura/donostiateka/handle/123456789/140#&gid=1&pid=1>
- Osés, E. (1988). La Voz de Navarra, un periódico vasquista. *Príncipe de Viana*(184), 415-435. RAE. (d.g.). *Historiografía*. Eskuratzeguna: 2023.eko Apirilak 1. Iturria: Real Academia de la Lengua Española: <https://dle.rae.es/historiograf%C3%ADa>
- Rentería, J. (1982). *Pueblo Vasco e Iglesia*. Bilbo: Itxaropena.
- Rodríguez de Coro, F. (1988). *Catolicismo vasco entre el furor y la furia (1931-1936)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Sainz Pascual, Z. (2023). *Monreal Zia, Gregorio*. Eskuratzeguna: 2023.eko Apirilak 24a. Iturria: Auñamendi Entziklopedia: <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/monreal-zia-gregorio/ar-81397/aipatu/>
- Sáiz Valdivielso, A. (1977). *Triunfo y tragedia del periodismo vasco (1900-1939)*. Madril: Editora Nacional.
- Segovia, M. (2022.eko Urriak 24). *Estatuto de Gernika, la promesa incumplida de Sánchez que 43 años después divide a los vascos*. Eskuratzeguna: 2023.eko Urtarrilak 15. Iturria: El Independiente: <https://www.elindependiente.com/españa/2022/10/04/estatuto-de-gernika-la-promesa-incumplida-de-sanchez-que-43-anos-despues-divide-a-los-vascos/>
- Tilly, C. (2009). *Los movimientos sociales, 1768-2008: desde sus orígenes a Facebook*. Bartzelona: Crítica.
- Villota, I. (1985). *La iglesia en la sociedad española y vasca contemporáneas*. Bilbo: Desclée de Brouwer.

ITURRI HEMEROGRAFIKOAK

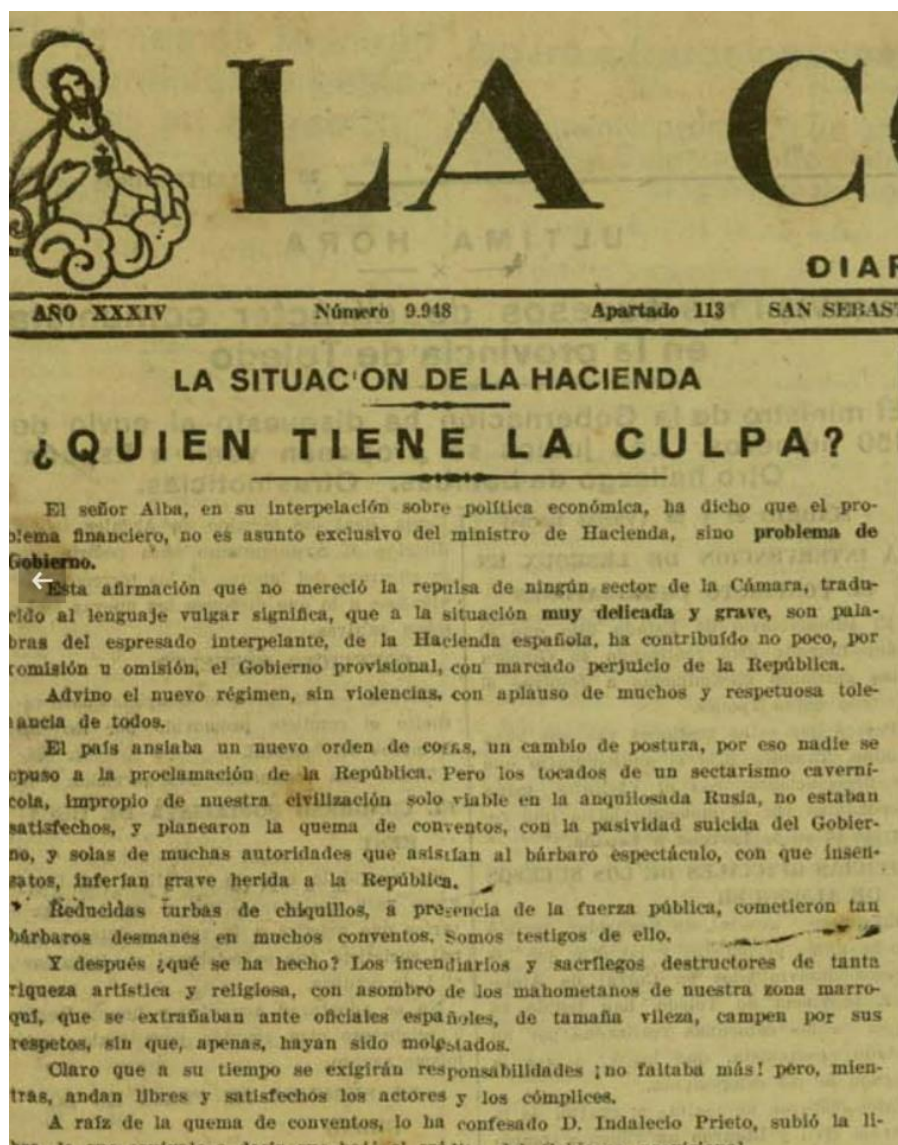
Diario de Navarra. (1932.eko Ekainak 21). Navarra, por mayoría de Ayuntamientos, se pronuncia en contra del Estatuto vasco-navarro. *Diario de Navarra*(9394), or. 1-12. Eskuratze-eguna: 2023.eko Apirilak 25. Iturria: https://servicioscampus-unavarra-es.eu1.proxy.openathens.net/DN_Buscador/faces/pages/buscar.xhtml

La Constancia. (1931-1932). *La Constancia*.

La Voz de Navarra. (1932.eko Ekainak 22). *La Voz de Navarra*(2834), or. 1-6. Eskuratze-eguna: 2023.eko Apirilak 25. Iturria: https://prensahistorica.mcu.es/en/catalogo_imagenes/grupo.do?path=471905

ERANSKINAK

Eranskina 1.



Irudia 1. La Constancia egunkariaren Euskal Estatutuarekiko posizionamendua. (Olmos, 1931, or. 1).

Eranskina 2.

“1.º- Estando la Constitución contaminada toda ella de errores, cualquier Estatuto, resultaría inficionado de sus microbios, pues forzosamente tiene que enchufar en ella (20 de septiembre).” (La Constancia, 1931ko irailaren 20a, Castelles-ek aipatua, 1976, or. 67)

“2.º- Por unas piltrafas de libertades administrativas, etc.; no quiero yo comprometer ‘Mi fidelidad a Dios’ y a su Iglesia, mi amor a los Fueros Santos, votando ese reglamento laico y exótico que es el Estatuto (14 de mayo).” (La Constancia, 1932ko maiatzaren 14a, Castelles-ek aipatua, 1976, or. 67)

“3º- Esta es la realidad, la cruel verdad, que al pueblo no se le puede ocultar. En el Estatuto Vasco, que aspira a ser la Constitución del nuevo nacionalismo vasco, que se pretende crear está absoluta y totalmente desterrado Dios y cuanto El significa, y si sólo estuviera desterrado... (25 de mayo).” (La Constancia, 1932ko maiatzaren 25a, Castelles-ek aipatua, 1976, or. 67).

“4º- Se está librando otra batalla: la de los partidarios de nuestras viejas libertades, con Dios a la cabeza y por encima de todo; y la del Estatuto sin Dios y todos los resabios modernos del progreso (20 de septiembre).” (La Constancia, 1931ko irailaren 20a, Castelles-ek aipatua, 1976, or. 67).

“5º- No pueden ponerse en la balanza de la compensación unas migajas, como las del Estatuto sin causar gravísima ofensa a Dios (18 de mayo).” (La Constancia, 1932ko maiatzaren 18a, Castelles-ek aipatua, 1976, or. 67).

Eranskina 3.

políticas.

Es decir, que nuestra coincidencia en el común anhelo fué un hecho que se dió espontáneamente. En esta espontaneidad de la coincidencia entre hombres tan hondamente separados en la apreciación de otras cuestiones religiosas y políticas, reside a nuestro juicio la prueba firme de que hemos tenido, sin ponernos de acuerdo, un solo común denominador: **NAVARRA SOLA.**

En eso hemos quedado y en eso estamos.

Ahora bien: La responsabilidad de este momento histórico se hallaba hasta ayer en la honrada conciencia de unos navarros que buscaban el bien de Navarra por caminos diferentes de los que propugnábamos nosotros.

Ayer los Ayuntamiento de Navarra en mayoría, renunciaron a aquellos caminos

Desde ese mismo instante la responsabilidad del momento se ha trasladado a nuestras conciencias, a las de todos cuantos señalábamos el otro camino. Y en ellas está.

Hemos dicho lealmente, firmemente **QUÉ ES LO QUE NO QUEREMOS.**

Es ineludible el deber que nos hemos impuesto y la obligación que hemos contraído ante Navarra y ante España, ante nuestro régimen privativo y ante el Poder Público, ante el Estado, de decir **QUÉ ES LO QUE QUEREMOS.**

Hemos resuelto uno de los problemas, hemos liquidado una de las cuestiones. Pero hemos de resolver el otro problema, hemos de liquidar la otra cuestión.

Y para ello nos parecen indispensables dos condiciones:

PRIMERA: Que todos, todos, absolutamente todos cuantos hemos tenido el común denominador **NAVARRA SOLA**, comprendamos y sintamos enteramente esta nuestra responsabilidad, que nos obliga a no sesgar al socaire de la votación de ayer.

Se ha trasladado el centro de gravedad de la política navarra a nuestro hemisferio y ese traslado nos trae la obligación de trabajar y de construir.

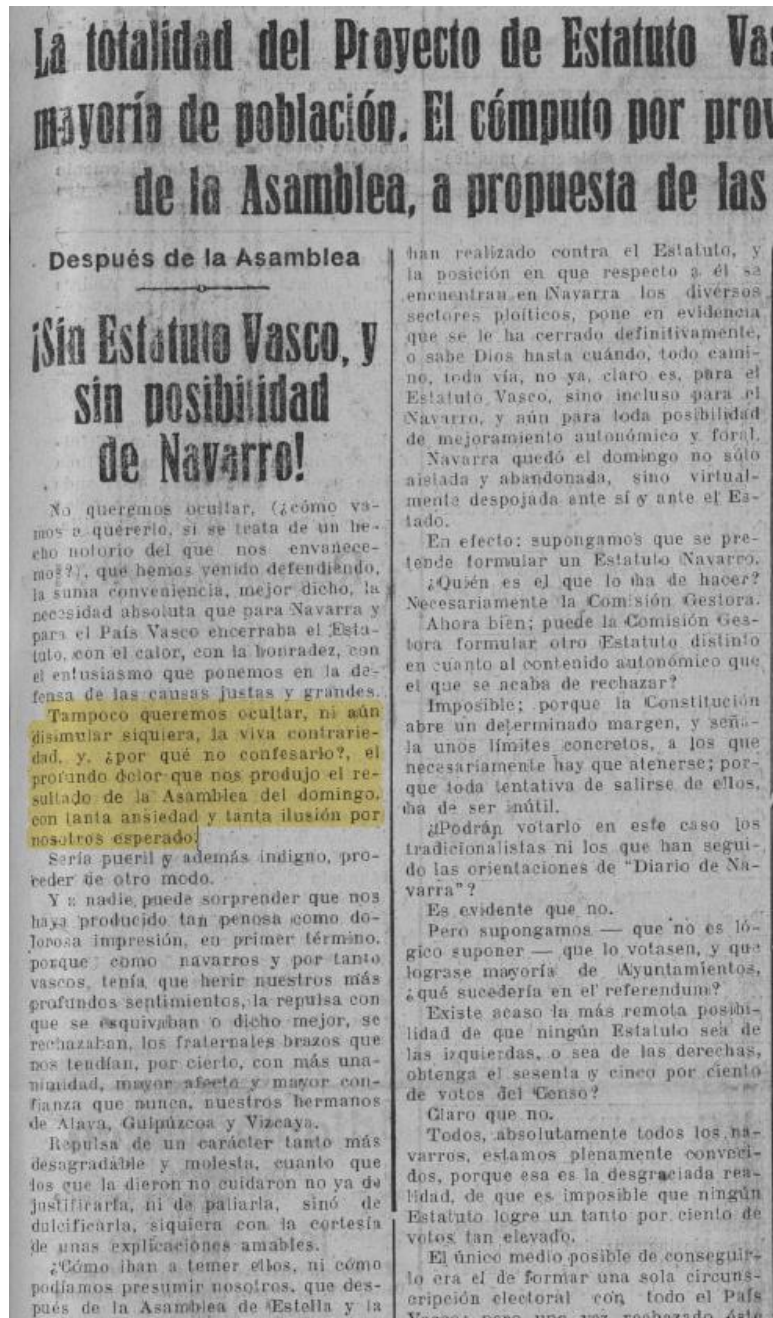
SEGUNDA: Que no precipitemos el trabajo, que no adelantemos el reloj para salir a trabajar, que respondamos desde el primer instante a nuestra manera de ser reflexiva.

En este tiempo en que hemos de buscar serenidad de espíritu en el sosiego y en la reflexión, todos los navarros nos iremos juntando para la obra común, que, en fin de cuentas, los navarros, muchos al menos, que hasta ayer se hallaban en el otro campo, vendrán a juntar su esfuerzo al nuestro para la misma obra, pues ellos buscaban también lo mejor para Navarra.

En cuanto a los dignos representantes de las Provincias Vascongadas que el domingo nos honraron con su presencia, pueden estar seguros de que interpretamos el sentir de Navarra diciéndoles que una discrepancia formal en materia política no amengua el amor fraternal a nuestros hermanos en Euskal Erría.

Irudia 2. Diario de Navarra egunkariak Euskal Estatutuarekiko izandako posizionamendua. (Diario de Navarra, 1932, or. 1).

Eranskina 4.



Irudia 3. La Voz de Navarra egunkariko kideen erreakzioak, 1932ko ekainaren 19ko Bazarrean egindako bozketen aurrean. (E., 1932, or. 1).

Eranskina 5.



Irudia 4. La Voz de Navarra egunkaria Euskal Estatuaren inguruan egindako hainbat kritika eta berri. (La Voz de Navarra, 1932, or. 1)